

Издава
МАКЕДОНИКА литература ДООЕЛ
– Скопје

За издавачот
Нове Цветаноски

Редакција
Горан Калогера
(Хрватска)

Мирослав Коуба
(Чешка)

Невен Радически (Македонија)

Волф Ошлис
(Германија),

главен и одговорен уредник

Нове Цветаноски
(Македонија)

Ана Багрјана
(Украина)

Олга Панкина
(Русија)

Лектура

Ранко Младеноски
Вангелија Цавкова

Компјутерска подготовка
Снежана Бошковска

Дизајн на корица
Ленче Тосева

Адреса
МАКЕДОНИКА литература
ул. Никола Добровиќ 1/1-3, 1000
Скопје
www.makedonikalitera.mk
Е-маил:
makedonikalitera@yahoo.com
Тел.: +389 (0)2 2722 820

Печати
Графо ден – Скопје
Тираж 300 примероци

Ранко Младеноски:
СУШТИНСКИТЕ ДИЛЕМИ
ЗА ИСТОРИЈАТА И КУЛТУРАТА
НА АНТИЧКА МАКЕДОНИЈА ----- 3

Драган Зајковски:
ХРИСТИЈАНСКИТЕ МАЧЕНИЦИ ВО МАКЕДОНИЈА
ОД ВРЕМЕТО НА ИМПЕРАТОРИТЕ ДИОКЛЕТИЈАН
И ГАЛЕРИЈ ----- 45
Драган Галевски:

УЛОГАТА И ВЛИЈАНИЕТО НА ХРИСТИЈАНСТВОТО
ВО ОБЛИКУВАЊЕТО НА ВИЗАНТИСКОТО
ВОЛУВАЊЕ ----- 56

Зоран Спасовски:
ДЕНЕШНИОТ ДИРЕКТЕН НАСЛЕДНИК
НА ЛАТИНСКИОТ ЈАЗИК ----- 69

Владимир Јанев:
ЦИОНИСТИЧКОТО ДВИЖЕЊЕ ВО МАКЕДОНИЈА
(1899 – 1912) ----- 76

Александар Симоновски:
СУДЕЊЕТО И ЕГЗЕКУЦИЈАТА НА МИЛИВОЈ ТРБИЌ
ВО 1947 ГОДИНА ----- 84

Марјан Иваноски:
НЕКОИ АКТИВНОСТИ НА ДРАГАН БОГДАНОВСКИ
ВО ЗАТВОРОТ „ИДРИЗОВО“ (1979-1987) ----- 89

Волф Ошлис:
„ЉУБОВ ВО ИСКИБ“ ИЛИ: МАКЕДОНСКИОТ
ПЕЈЗАЖ КАКО УМЕТНИЧКИ ЕЛЕМЕНТ ВО ЕДЕН
ГЕРМАНСКИ РОМАН ----- 97

Стефан Влахов Мицов:
ТРУД СО ИСТОРИОГРАФСКА
И ЛИТЕРАТУРНА ВРЕДНОСТ
Васил Тоциновски, Варна на мојата младост,
изд. Академски печат, Скопје, 2015 ----- 101

BIBLIOGRAFICA MAKEDONIKA ----- 106

Министерство за култура

*Списаниеџо МАКЕДОНИКА излежува со финансиска поддршка на
Министерството за култура на Република Македонија*

Ранко Младеноски

СУШТИНСКИТЕ ДИЛЕМИ ЗА ИСТОРИЈАТА И КУЛТУРАТА НА АНТИЧКА МАКЕДОНИЈА

Трудот претставува фрагмент од историскиот дел на докторската дисертација со наслов „Ликот на Александар Македонски како интерактивен код на културите во македонската книжевност“ што беше одбранет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје во 2010 година. Заради актуелноста на темата кај нас, и тоа не само во потесните научни кругови ами и во пошироката јавност, го објавуваме овој историски фрагмент од докторатот и тоа во автентичната форма како што беше финализиран во 2010 година, односно без никакви сериозни интервенции, но се разбира со еден соодветен наслов и со соодветни заглавија на посебните делови од трудот.

1. Вовед

Многубројните дилеми и отворени прашања поврзани со историјата на античка Македонија веќе долго време се тема за полемизирање меѓу историчарите. Основните проблемски прашања за кои се полемизира се, пред сè, етничката припадност на античките Македонци, припадноста или неприпадноста на античките Македонци кон хеленскиот свет, карактерот на походот на Александар III Македонски во Азија (дали тој поход е македонски или хеленски), посебноста на античката македонска култура, јазикот и „писмото“ на античките Македонци, чиј е Александар Македонски (на денешните Македонци или, пак, на денешните Грци), односно кој е денешен наследник (автентичен) на античките Македонци и слично.

Во текстот што следува е понуден еден панорамски преглед на пишувањата за ваквите дилеми и е направен обид, колку што е можно тоа, да се разјаснат некои од наведените прашања. Треба да се потенцира тука дека нам ни беше

потребен овој дел во докторската дисертација како вовед во главната тема, а тоа е, како што беше потенцирано погоре, ликот на Александар Македонски како интерактивен код на културите во македонската книжевност.

2. Терминолошки супституции

Еден од трите основни услови што треба да ги исполни секоја спознајна дисциплина за да биде наука е прецизно да се определат термините како оперативни теориски инструменти, односно да се формализира терминолошкиот систем.¹ Во текот на истражувањата поврзани со историјата којашто се однесува на епохата од Александар Македонски се соочивме со една несоодветна (та според тоа и нефункционална) терминологија којашто манифестира висок степен на некомпатибилност со временската рамка на која се однесува. Имено, голем број историчари во своите елаборации со зачудувачка леснотија оперираат со поими и термини (на пример, топоними, етноними, па дури и антропоними) коишто не соодветствуваат на околностите и на времето за кое се зборува или, пак, на фактичката состојба и коишто, секако, внесуваат забуну и нејаснотии.

Имајќи ја предвид темата за којашто овде ќе зборуваме (ликот на Александар Македонски како интерактивен код на културите) ќе биде неопходно на почетокот да се задржиме, исто така, и на прашањето за тоа дали античките Македонци биле посебна етничка група со своја култура или, пак, како што тврдат некои историчари, тие му припаѓале на т.н. хеленски свет, па според тоа и на хеленската култура. Или, поконкретно кажано, дали ќе зборуваме за три (хеленска, египетска и персиска) култури или, пак, за четири носечки култури – македонска, египетска, персиска и хеленска.

За да биде појасно за што зборуваме, ќе наведеме неколку примери.

Во сите историски трудови (без исклучок!) што ги консултиравме, а кои се однесуваат на времето на Александар Македонски (4 век пр. н.е.), се употребуваат термините *Грција*, *Грци*, *џрчки*, па дури и се создаваат синтагматски термини од типот *ценџрална Грција*, *малоазиски Грци* и слично. Дури и оние автори коишто го нагласуваат историскиот факт дека „мнозина денес го употребуваат терминот 'античка Грција', иако таква држава никогаш не постоела во историјата“;² многу често ги употребуваат термините *Грција*, *Грци*, *џрчки*, *сиџара Грција*, *античка Грција*, *антички Грци*, *класична Грција*

¹ Покрај ова, секоја наука треба точно да ги определи предметот на проучување и методологијата на работа (методи, начела, принципи). Без овие три елементи (предмет, методологија, терминологија) не би можеле да зборуваме за научна дисциплина.

² Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација (прв дел – фолклорни елементи), Центар за културна иницијатива – Штип, 2002/2003, стр. 148.

во контекст на античкиот период од времето на Александар Македонски.³ Вакви термини користи дури и еден од најдобрите познавачи на историјата на античка Македонија, Јуџин Борза, кој зборува, на пример, за „центри на класична Грција“.⁴

Како мошне илустративен пример ќе наведеме овде еден фрагмент од македонскиот превод на „Александровата анабаса“ од Аријан и ќе го споредиме со хрватскиот превод на истото дело. Во преводот на македонски јазик читаме: „Откако ја премина реката Стримон, ја помина и планината Пангај, кон Абдера и Маронеја, грчки приморски градови...“.⁵ Истата реченица во хрватскиот превод гласи: „Prešavši preko Strimona, prolazāše mimo goru Pangaj do pomorskih helenskih gradova Abdere i Maronije...“.⁶ (во двата цитата истакнатото е наше – Р.М.). Во македонскиот превод се употребува придавката „грчки“ (што не е соодветно!), а во хрватскиот превод придавката „хеленски“ што, се разбира, е коректно и соодветно на времето кога се одвива настанот што се опишува (4 век пр. н.е.).

Во истата терминолошка замка запаѓаат и многу други автори, а меѓу нив е, на пример, и Васил Тупурковски: „Меѓутоа, тие го испуштиле од вид фактот дека во 352 година Фокијците ги обезбедиле и алтернативните премини кон централна Грција“.⁷ (истакнатото наше – Р.М.).

Во историските трудови за Александар Македонски (се разбира, и во оние кои го обработуваат периодот пред Александар) често се зборува и за промакедонски и антимакедонски партии во Атина. На пример: „Демарат – еден од првенците на промакедонската партија...“.⁸ Се среќаваат, исто така, и термините македонофобска и македонофилска партија.⁹ Овој термин (партии) е несоодветен затоа што во античка Атина, се разбира, немало

³ Би ги споменале А. Донски, Н. Проева и В. Алексоски кои, иако јасно укажуваат дека терминот *Грци* (и сè што е изведено од оваа именка) потекнува од 2 век пр. н.е., сепак во своите трудови го користат тој термин во контекст на 4 век пр. н.е.

⁴ Јуџин Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, превод Драги Михајловски, Патрија, Скопје, 2004, стр. 3.

⁵ Аријан, Александровата анабаса, превод Маргарита Бузалковска–Алексова, Патрија, Скопје, 2000, стр. 15.

⁶ Arijan, Aleksandrova vojna (anabaza), preveo Milan Stahuljak, Matica hrvatska, Zagreb, 1952, стр. 34-35.

⁷ Васил Тупурковски, Историја на Македонија: од древнина до смртта на Александар Македонски, Титан, Скопје, 1993, стр. 218.

⁸ Плутарх, Александар Македонски, превод Здравко Ќорвезирски, Детска радост, Скопје, 1994, стр. 17.

⁹ Историја на македонскиот народ, Том први, Македонија од праисториско време до потпаѓањето под турска власт (1371 година), Редактор Бранко Панов, Автори: Стјепан Антолјак, Коста Балабанов, Михајло Георгиевски, Сотир Голабовски, Блаже Конески, Бранко Панов, Митко Б. Панов, Томе Сазџдов, Институт за национална историја, Скопје, 2000, стр. 77. (Натаму: Историја на македонскиот народ, Том први).

политички партии во денешна смисла на зборот. Пјер Карлие во својата книга „Демостен“ зборува за отсуство на „партии“ во модерна смисла на зборот во Атина и за постоење на „дружини кои се противставени во граѓанските војни“.¹⁰ Сметаме дека овој термин (*дружини*) е посоодветен, а би можело да се употребува и поимот *група* (антимакедонска група; промакедонска група). Би можело да се претпостави дека во македонскиот јазичен ареал поимот „партии“ во овој контекст (промакедонски и антимакедонски во Атина) се појавува, меѓу другото, и поради несоодветното буквално преведување на англискиот поим „party“ (факт е дека кај нас е доминантна литературата што е преведувана од англиски јазик). Меѓутоа, овој поим („party“) во англискиот јазик не значи само „партија“, туку значи и „група, групација, здружение“ итн.

Како и да е, многу честата супституција на терминот *Хелени* со терминот *Грци*, кога се зборува за 4 век пр. н.е., е индиција за тенденциозност во историските трудови. Тоа ќе ни послужи како еден од бројните елементи за елаборирање на тезата дека античките Македонци не биле Грци, а не биле ниту Хелени.

2.1. Античките Македонци не биле ниту Грци ниту Хелени

„Во обидот да се изгради рамка за националната историја на Македонија, историчарот се соочува со непривлечна перспектива да пишува за народ што всушност самиот молчи за себе. Египќаните, Евреите, Сумерите, Асирците, Атињаните, Римјаните, и други оставиле богати наследства од литература, народна епика, архитектура, натписи и други материјални наоди. Но Македонците остануваат еден од немите народи на антиката, заедно со Спартанците, Етрурците и Картагинците... Голема пречка за пишувањето на македонската историја е фактот што ние немаме вистински македонски извор“.¹¹

Што значи ова сосема автентично искажување на Борза? Значи дека за античката македонската историја не зборува „Македонецот за Македонецот“ туку зборува „Другиот за Македонецот“. Тој „Другиот“ најчесто е Хелен, а кога не е Хелен тогаш користи хеленски извори, па крајниот резултат е сосема ист. На тој начин е добиена хеленоцентричната историја за античка Македонија која од почетокот на 19 век па сè до денес го преплавува светот. Или, како што нагласува Проева, историјата на античка Македонија долго време се проучуваше во рамките на грчката историја што резултираше со она познатото *Interpretatio Graeca*. Токму затоа, античките Македонци биле претставувани како дел од т.н. „античка Грција“, односно како „антички Грци“. Но, од страна на „Другиот“, а не од Македонецот!

¹⁰ Пјер Карлие, Демостен, Фонд „Љубен Лапе“, Институт за Историја, Философски факултет, Скопје, 1994, стр. 36.

¹¹ Јудин Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 23-24.

Опишаната состојба ја признаваат дури и грчките современи историчари. Кај Христо Андоновски го читаме следниот податок: „Во подлисникот ’Едно свинче-патешественик‘ професорот Пекас, покрај другото, пишуваше: ’Во 1967 година започнавме со долгорочни ископувања во Едеса (Воден, н.б.). Одевме да решиме сериозни проблеми: кои биле античките Македонци? Одговорот на прашањето не го даваат целосно историските извори за праисторискиот период. Историските извори не се објективни и за историскиот период. Македонски извори не се зачувани. За Македонците имаме информации главно од непријателите на Македонците: од Атињаните како Демостен, од Римјаните како Ливие, или од Грците под римска окупација како Полибие. Само Македонија, само македонската земја може да даде вистинска слика на Античка Македонија, непристрасно...“¹²

Сепак, факт е дека не само кај нас туку и во светот, сè побројни и сè погласни се оние коишто успеваат аргументирано да ја докажат посебноста на античките Македонци и како етнос и како култура. Несомнено е дека античките Македонци не биле „Грци“, зашто тој термин во времето за кое зборуваме воопшто не се употребувал. Терминот „Грци“ почнува да се употребува од II век пр. н.е. со римските освојувања на Балканот.¹³

И покрај ваквиот историски аргумент, авторите на историските трудови најчесто го користат тој термин (Грци, Грција, грчки) наместо соодветниот Хелени (хеленски). Улрих Вилкен, на пример, тврди дека „првпат во *џрчкиоѝ свейѝ* се појави библиотека, каде што целото богатство на *џрчкаѝа лиѝераѝѝура* беше собрано во неколку стотици илјади папирусни ролни“¹⁴ или дека „неуморните битки на Александар не беа бескорисни, бидејќи со години потоа дел од Истокот остана под македонска власт, па во таа смисла можеа да опстанат *џрчкаѝа кулѝура* и економските идеи“¹⁵ (истакнатото наше – Р.М.). И кај Васил Тупурковски најчести се тие термини: „Со ваквата содржина на мировната спогодба меѓу Македонија и Атина, како и наметнатите решенија во случајот на Теба, односно Беотија, Филип II повеќе од јасно покажал дека неговите амбиции не биле освојувањето на *џрчкиѝе ѝѝериѝѝориѝ*“¹⁶; „Калистен бил *Грк*, инаку внук на Аристотел“¹⁷ (истакнатото наше – Р.М.). Терминот *Грција* го среќаваме и кај Хамонд: „Тој (Александар – н.з.) морал лично да му оддаде последна почит на Филип, но во исто време тој требало и лично да се

¹² Христо Андоновски, Јужна Македонија од античките до денешните Македонци, Македонска книга, Скопје, 1995, стр. 19.

¹³ Да се види подробно за ова подолу во делот „Ниту ’античките Грци‘ не биле Грци“.

¹⁴ Улрих Вилкен, Александар Македонски, превод Славе Николовски – Катин, Мисла, Скопје, 1988, стр. 329.

¹⁵ Исто, стр. 297.

¹⁶ Васил Тупурковски, Историја на Македонија, цит. дело, стр. 232.

¹⁷ Исто, стр. 382.

погрижи за ситуацијата во Грција. Воените сили на одметнатите Тесалијци веќе ја држеле речиси неосвоивата позиција во долината на реката Темпе која се наоѓала на директниот пат кон Грција“ (во оригиналот: “the situation in Greece”; “the direct route into Greece”).¹⁸

Но, терминот *Грција* го среќаваме и во преводите на таканаречените извори за историјата на Александар Македонски. Така, кај Јустин можеме да прочитаме: „Страшна и жална глетка: Грција првенка на светот и по сила и по достоинство, секогаш победничка над кралеви и народи, досега господарка на многу градови, сега да подлегне под туѓ трон и да моли или за војна или да моли да не се војува“.¹⁹

Во овој цитат од Јустин има неколку индикативни тврдења за темата за која зборуваме. На која „Грција“ се мисли кога се вели дека таа била „првенка на светот... секогаш победничка над кралеви и народи“? Во времето на Филип II Македонски и неговиот син Александар III Македонски не постоела држава под името „Грција“ ниту, пак, држава под името „Хелада“. Постоеле само разединети градови-држави кои постојано биле во некакви меѓусебни конфликти. Синтагмата „туѓ трон“ (се однесува на кралскиот трон на Филип II) јасно укажува на тоа дека за тогашните градови-држави Македонија е туѓа држава со туѓ трон и таа не му припаѓа на тој т.н. „хеленски антички свет“. Тоа, секако, укажува на етничката и културната различност меѓу Македонците и Хелените.

Во несоодветното користење на термините понекогаш се оди дотаму што се зборува за „градови-држави на Грција“ што е далеку од фактичката, реалната состојба во 4 век пр. н.е.: „Македонија била најсигурната земја на светот за учените луѓе и филозофите, бидејќи се наоѓала вон границите на бескрајните караници на градовите-држави на Грција; нејзината престолнина Пела станала центар на цивилизираниот живот и култура“.²⁰ Откако уште на почетокот ќе „докаже“ дека Македонците конечно станале Хелени, односно Грци (иако малкумина од нив го знаеле грчкиот јазик?!), Вајгал, по којзнае кој пат, запаѓа во контрадикторност:

„Во меѓувреме, вестите за смртта на Филип, во *Грција* биле примени со општо олеснување, бидејќи ниеден *грчки* офицер или државник кој се вратил дома од прославата во Ајга не мислел дека младиот Александар, дури и да успее да го задржи престолот, ќе биде способен да ги исполни воените планови на убиениот крал: сите претпоставувале дека *Македонија сега сигурно*

¹⁸ N. G. L. Hammond and F. W. Walbank, A history of Macedonia, volume III, Clarendon press, Oxford, 1988, p. 14-15.

¹⁹ Јустин, Филиповата историја, превод Љубинка Басотова, Патрија, Скопје, 2000, стр. 76-77.

²⁰ Артур Вајгал, Александар Македонски, превод Јагода Сидоровска, Мисла, Скопје, 1992, стр. 80.

ќе биде тивка, за многу години, а Грција ќе биде слободна да ѝ оџфрли сџоџорбиџе со овој нејзин агресивен северен сосед или пак ќе остави истите да пропаднат“.²¹ (истакнатото наше – Р.М.). Ако Македонија е сосед на „Грција“, тогаш тоа значи дека Македонците се соседи на „Грците“ (Хелените!), а тоа значи дека Македонците не биле „Грци“! Оти далеку од здравиот разум е да се тврди дека некој може себеси да си биде сосед! Понатаму, продолжувајќи со своите контрадикторности (еднаш Македонија е северен сосед на Грција, а другпат Македонија е дел од Грција!), Вајгал ни нуди едно тврдење кое не е поткрепено со ништо:

„Вакви биле плановите на Филип: *зледајќи на Македонија како на дел од Грција*, тој сакал Егејското Море да го направи *грчко море*, кое ќе се *граничи на исток*, како *што веќе се граничело на запад и на север*, со *грчка иџериџорија*“.²² (истакнатото наше – Р.М.).

И историчарката Фанула Папазоглу го користи терминот *Грција* (*Грци*, *грчки*) во контекст на 4 век пр. н.е. Папазоглу наведува: „Според Харес, кого Плутарх го цитира на истото место, Калистен го држеле седум месеци во затвор со намера да му го предадат на Синедрионот за судење (*бидејќи бил Грк, а не Македонец*)...“.²³ (истакнатото наше – Р.М.). И ова искажување на Папазоглу укажува на историскиот факт дека античките Македонците не биле „Грци“ (поточно Хелени)!

Во изворите за античката историја на Македонија може да се сретне и податокот дека понекогаш се избегнувало Македонците да се именуваат со нивниот етноним (доминантна практика и денес) поради што се прибегнувало кон користење на супститути од типот „оние од Филип“ и „оние од Александар“: „Во делфиските хиеромнемонски листи, за разлика од делегатите на сите други амфикиониjsки племиња чиешто претставување се изразуvalo во форма на етносот, Македонците биле наречувани просто 'оние од Филип' или 'оние од Александар'“.²⁴ Ваквата практика во античкиот период ја потврдува и Фанула Папазоглу: „Со тоа, всушност, Македонија била примена во грчката заедница. Покрај претставниците на грчките градови, од тогаш, во советот на Амфикионијата седеле и *hoi para Philiprou* – и во тоа се огледа новото време, кое во себе го носи печатот на личноста“.²⁵

Дека етничкото разликување меѓу Македонците и Грците се зачувало долго време по античкиот период потврдува и еден патопис од 15 век: „Тој ден султанот застапа на една рамнина во близината на една река, наречена

²¹ Исто, стр. 131.

²² Исто, стр. 157.

²³ Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, Фонд „Љубен Лапе“ – Институт за историја, Философски факултет, Скопје, 1995, стр. 132.

²⁴ Ц. Р. Елис, Македонскиот империјализам, превод Свето Серафимов, Мисла, Скопје, 1988, стр. 27.

²⁵ Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, цит. дело, стр. 52.

Аква Бруна (Црна Река). На 17 август замина од ова место и залогорува во близината на една убава и раскошна крепост, наречена Бари, која се наоѓа покрај морскиот залив. Тука живеат Грци и Македонци (во оригиналот: *Greci e Macedoni*)“.²⁶

Но, независно од сè, останува фактот дека античките Македонци не биле „Грци“ затоа што тој термин (*Грци*) воопшто не се употребувал сè до 2 век пр. н.е. Тоа значи дека прашањето коешто останува како дилема е „дали античките Македонци биле Хелени?“.

Терминот *Хелада* (па според тоа и терминот *Хелени*) не е докрај јасен, односно не се знае што означува точно овој термин. Факт е дека во античко време не постоела државна заедница ниту под името *Грција* ниту под името *Хелада*,²⁷ туку овој термин (*Хелада*) најчесто се употребува за да ја означат територијата на којашто живеат Хелените. Токму поради тоа, употребата на овој термин за просторни детерминации создава забуни, односно предизвикува нејаснотии. Имено, не е јасно што сè спаѓа во таа т.н. „Хелада“. Не е јасно дали во Хелада спаѓаат Епир, Тесалија, западниот брег на Мала Азија, сите острови во Егејското Море, па дури и Пелопонез:

„Ајсхин ги открива плановите на македонскиот владетел; тој на подиумот го качува аркадскиот глумец Исхандар за да ги раскаже сплетките на Филип во Аркадија; тој вика дека 'Филип ги прибира *Грција и Пелопонез* додека Атина спие““.²⁸ (истакнатото наше – Р.М.).

Откако терминот „Грција“ од наведениот цитат ќе го замениме со автентичниот термин „Хелада“ тогаш ќе ја добиеме релевантната (за тоа време) синтагма „Хелада и Пелопонез“. Оваа синтагма го наметнува прашањето дали Пелопонез спаѓа во Хелада или, пак, е надвор од Хелада! Доколку Пелопонез спаѓа во Хелада, тогаш авторот не би ги разделувал нив во нелогична синтагма „Хелада и Пелопонез“, зашто никој денес не вели „Охрид и Македонија“, туку „Охрид во Македонија“. Ако некој дел е надвор од целината тогаш тој дел не е дел од таа целина, а тоа би значело дека делот Пелопонез не е дел од целината Хелада. Токму поради ова, кога некој денешен историчар кажува дека Филип II навлегол во централна Хелада (како што веќе покажавме, најчесто се користи синтагмата централна Грција), никому нема да му биде јасно каде точно навлегол Филип затоа што никому не му е јасно што се подразбира под Хелада и до каде достигнуваат нејзините граници. Значи, таквите „историски појаснувања“ ефектуираат со нејаснотии, односно наместо да ги расветлуваат, тие ги замаглуваат работите.

²⁶ Патописот на Цео Марио Дељи Анциолело од 1470 година, во: Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1371-1777, Мисла, Скопје, 1991, стр. 68.

²⁷ За ова да се види, на пример, во Џон Шеј, Македонија и Грција, Битката за дефинирање нова балканска нација, превод Бојан Антиќ, Макавеј, Скопје, 2002, стр. 100.

²⁸ Пјер Карлие, Демостен, цит. дело, стр. 142.

Оттаму, станува нејасно што се подразбира и под терминот *Хелени*. Станува нејасно и она што само по себе треба да биде јасно – дали оние што живееле на Пелопонез се или не се Хелени?!

Џон Шеј потсетува на еволуцијата на терминот „Хелен“:

„Арнолд Тојнби дискутира за еволуцијата на значењето на зборот 'Хелен' во грчката литература, забележувајќи притоа дека тој првично бил наменет за специфична група на Грци што живееле во внатрешниот дел на Епир, за подоцна да се употребува како заедничко име за дванаесетте народи во централниот и североисточниот дел на континентална Грција. Другите грчки градови-држави подоцна се придружиле кон оваа група, па името Хелени почнало да се користи за сите што биле дел од оваа цивилизација. Тојнби потенцира дека најважната карактеристика на оваа нова хеленска цивилизација, карактеристика по која се разликува од раните микенски цивилизации, бил градот-држава... Тојнби забележал дека Херодот, пишувајќи во 479 г. пр. н.е., ги ставил заедничката раса и јазик на прво место во неговата дефиниција за хеленизмот, но ја признал и улогата на заедничката култура. Меѓутоа, Исократ скоро 100 години подоцна (380 г. пр. н.е.), потенцирал дека Атињаните 'му имаат дадено духовна конотација на името Хелени, наместо поранешната расна конотација'... Роберт Браунинг ја брани својата идеја дека да се биде Хелен не зависи од генетското или племенското наследство туку од образованието“²⁹ и така натаму.

Дали можеби Амфикионијата може да ни помогне за да ја определиме попрецизно семантиката на терминот Хелада? По сè изгледа не затоа што таму не членувале сите т.н. хеленски градови-држави: „Еден натпис споменат од Дидим ни открива дека на крајот на 345-та жителите на Месена и на Мегалополис побарале да бидат примани во Амфикионијата: тие се судриле со одбивање, веројатно затоа што народите на средна Грција не сакале да ја претворат Амфикионијата во панхеленска организација“.³⁰ По сè изгледа, воопшто и не постоела некоја „панхеленска организација“ во античкиот период затоа што секогаш одредени градови-држави останувале надвор од формираните сојузи, лиги и слично.

Сепак, терминот Хелени бил во употреба во 4 век пр.н.е. и неговата најчеста употреба денес е со значење на жителите во градовите-држави на јужниот дел од Балканскиот Полуостров и ние ќе го употребуваме со тоа значење.

Многу често походот на Александар Македонски на Исток се претставува како „грчки поход“, односно како „хеленски поход“ или, пак, како „хеленистички поход“, „панхеленистички поход“ и како „панхеленска војна“.

²⁹ Џон Шеј, Македонија и Грција, Битката за дефинирање нова балканска нација, цит. дело, стр. 98-99.

³⁰ Пјер Карлие, Демостен, цит. дело, стр. 175.

Притоа, најчесто, се игнорира податокот дека во македонската војска која тргнала во походот на Исток имало само 7.000 војници од неколку тогашни јужнобалкански градови-држави, а најмногу од Атина. Дури и тогаш кога се споменува овој податок, не се кажува дека во војската на Александар Македонски имало мал број војници од градовите-држави (кои, патем речено, воопшто не учествувале во битките што ги водела македонската војска), туку се врши термилошка супституција. За да не се каже дека во редовите на македонската војска имало мал број „Грци“ (етноним што го потенцираат авторите кога зборуваат, на пример, за „високата грчка култура“) се користи, на пример, супститутот „хеленски хоплити“:

„Освен Македонците, Александар, како хегемон, повел и 7.000 хоплити што според Коринтскиот договор му биле ставени на располагање, 5.000 наемници и 8.000 лесно вооружени стрелци, фрлачи на копја и прачкаши (тоа биле одредите на Тракијците, Агрианите, Критците и на други барбарски народи). Хеленскиите хоплитите останаа во сенка за време на целиот поход. Се истакнува впечаток дека Александар ги водел со себе повеќе како заложници³¹ за мирот во грчките свет и околу како висинска воена помош. Ги користел, главно, како посада и за обезбедување на илестите.“³² (истакнатото наше – Р.М.).

Ако Александар Македонски повел со себе „хеленски хоплити“ кои „останале во сенка за време на целиот поход“, тогаш зошто Фанула Папазоглу зборува за „општогрчки карактер на походот против Персија“³³ и дека „одмаздничката војна на Хелените против Персија била завршена со освојувањето на Персеполис“?³⁴ Каква е таа „одмаздничка војна на Хелените“ во која Хелените воопшто и не учествувале?! Зарем македонскиот крал, македонските војсководители и македонските војници воделе (туѓа) „одмаздничка војна на Хелените“ против Персија?!

Во врска со детерминирањето на походот на Исток што го презел Александар Македонски како „панхеленска војна“, Наде Проева нагласува:

„Не би можело да се рече панхеленска војна бидејќи не само што не е докажано дека античките Македонци биле Грци туку војната ја води Македонија а не Грците. Вклучувањето на Грците во оваа војна Филип го прави (а по него и Александар од истите причини) не поради потребата од воена помош туку со цел да го намали бројот на војниците на Полуостровот кои во текот на неговото отсуство би можеле да ја загрозат Македонија.“³⁵

³¹ И Пјер Карлие го истакнува ставот дека станува збор за заложници: „Тој со себе води грчки одреди кои ќе му служат како заложници“. Да се види: Пјер Карлие, Демостен, цит. дело, стр. 228-229.

³² Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, цит. дело, стр. 93.

³³ Исто, стр. 57.

³⁴ Исто, стр. 119.

³⁵ Наде Проева, редакторска белешка во: Пјер Карлие, Демостен, цит. дело, стр. 214.

И Пјер Бриан е дециден во однос на несоодветноста на детерминирањето на овој поход како панхеленски:

„Пролетта 330-та, Александар почнува 'брзо гонење' на Дариј, кој тогаш решил да се повлече кон исток. Во Екбатана, кога Александар се свртува према сатрапиите на Иранската висорамнина, тој, сигурен за неговата власт во Европа, ги распушта грчките одреди од потписниците на Коринтскиот мир, кои впрочем не одиграле важна улога во текот на освојувањето: залажувањето за 'хеленска војна' така конечно исчезнува“.³⁶ И уште: „Седумте илјади пешаци од сојузените не учествувале во ниедна голема битка на соочени војски. Сојузничките одреди пред сè служеле за заземање и за заштита. Што се однесува до грчката морнарица, бидејќи знаел дека ќе биде неспособна победоносно да ѝ се противстави на феникиската морнарица, кралот ја распуштил уште во летото 334-та во Милет... Тоа значи дека сојузничките одреди претставувале ни помалку ни повеќе туку заложници во рацете на Александар“.³⁷

Веле Алексоски, пак, зборува за *елиџини македонски иџруџи* кои ја сочинуваат македонската војска, употребувајќи го притоа и терминот „Грци“: „Со своите елитни македонски трупи (Грците служеле само како заменици и наемници) Александар се впушти во освојување на познатиот свет“.³⁸

Наде Проева е уште подецидна:

„По задушнувањето на оваа побуна на Хелените – единствена до крајот на неговото владеење – Александар најпосле имал сигурна заднина и не само што продолжил кон Исток, туку – давајќи им плата и за времето на враќање – ги распуштил сите хеленски одреди, со што завршило и залажувањето дека се води 'одмаздничка и ослободителна хеленска војна'“.³⁹

Би го приложили овде и описот на Јустин во врска со отпорот на Хелените против македонската хегемонија:

„По заминувањето на Александар, речиси цела Грција се ставила под оружје за да си ја поврати слободата, следејќи го авторитетот на Лакедајмонците, кои единствени го одбиле мирот со Филип и Александар и ги отфрлиле нивните закони“.⁴⁰

Доколку походот на Исток навистина бил „хеленски“ и доколку со тој поход требало „цела Хелада“ (односно „цела Грција“ како што е преведено во наведениот цитат!) да им се одмазди на Персијците, зарем „Хелените“ на ваков начин би го попречувале тој поход?

³⁶ Пјер Бриан, Александар Велики, превод, објаснувања и забелешки Наде Проева, Догер, Скопје, 1997, стр. 21.

³⁷ Исто, стр. 31-32.

³⁸ Веле Алексоски, Вистината за Македонија низ француската историографија, Матица македонска, Скопје, 1993, стр. 10.

³⁹ Наде Проева, Историја на Аргеадите, Графотисок, Скопје, 2004, стр. 284.

⁴⁰ Јустин, Филиповата историја, цит. дело, стр. 117.

Покрај ова, несоодветни терминолошки супститути веќе споменатата историчарка Фанула Папазоглу користи и на други места и тоа секогаш кога т.н. „Хелени“ (или, според неа, „Грци“!) треба да се стават во некаков негативен контекст. На пример, кога зборува за поразот на Теба при опсадата од страна на Александар Македонски и за уништувањето на овој град-држава, Папазоглу не споменува никакви „Хелени“ ниту, пак, „Грци“ туку зборува за „Тебанци“, за „нивниот град“ и за „неговото население“ затоа што, по сè изгледа, не може и не сака да напише дека „Хелените“ (или „Грците“) биле продадени како робови:

„Судбината на нивниот *џраг* Александар му ја препуштил на советот на Коринтскиот договор. Според неговата одлука, *џрагои* бил срамнет со земја, а *неговото население* било продадено во ропство“.⁴¹ (истакнатото наше – Р.М.).

Во наведениот цитат нема ниту трага од термините „Хелени“ и „Грци“ (кои на други места изобилно се користат), односно нема трага од „Хелените“ („старите Грци“) од Теба коишто Александар ги поразил и ги продал како робови.

По сето ова, Папазоглу нè убедува уште и во тоа дека Македонците ја ширеле „грчката“ култура во Египет:

„Карактеристично е, меѓутоа, дека истовремено со принесувањето на жртва на Апис во Мемфис приредил (Александар – н.з.) игри и натпревари во гимнастика и музика, воведувајќи го, на тој начин, *џрчкиот начин на живој и џрчкаи култура во освоенаија земја*“.⁴² (истакнатото наше – Р.М.).

Фанула Папазоглу очигледно заборава дека такви „игри и натпревари“ се одржувале во Македонија, односно во Дион и во Пела, долго време пред Филип II и пред Александар III Македонски.⁴³ Но, целта на Папазоглу е јасна – походот на Александар Македонски на Исток по секоја цена да се прикаже како „грчки“, „хеленски“ или, пак, „панхеленски“, но и да се покаже дека Македонците на Исток ја шират „грчката“ култура. Во таа своја намера, Папазоглу оди дотаму што прави една многу несмасна споредба (вчудовидена од тоа што се зборува за мешање на Персијците и Македонците, а уште повеќе од тоа што не се споменуваат никакви Грци), па го убедува читателот дека двајца „Грци“ се повеќе (или можеби сака да каже „повеќе вредат“) од 10.000 Македонци:

„Најпосле што се однесува до масовната свадба во Суза, факт е дека најугледните Македонци, кои се споменуваат по име, се ожениле со Иранки но, *меѓу нив и двајца Грци, Еумен и Неарх*, што е, исто така значајно, зашто приврзаниците на тезата за стопување на Македонците и Персијците ги

⁴¹ Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, цит. дело, стр. 88.

⁴² Исто, стр. 108.

⁴³ За ова да се види: Наде Проева, Студии за античките Македонци, Macedonia Prima, Охрид, 1997, стр. 44.

исклучуваат не само другите Ориенталци, *иџуку и Грциџиџе*“.⁴⁴ (истакнатото наше – Р.М.).

Натаму Папазоглу ја повторува својата паушална теза дека Александар Македонски ја ширел „грчката“ култура: „Александар... бил и останал Македонец, што не му пречело да биде најголем почитувач и пропагатор на грчката култура и на грчкиот начин на живот“.⁴⁵

Но, и други бројни автори овој поход го определуваат како „хеленски“. Така, Артур Вајгал пишува: „Нему (на Александар – н.з.) му требало повеќе време отколку на неговите софистицирани пријатели за да ја сфати состојбата, и затоа *требало да го џоџисџеџаџа дека џовеќе не е само крал на Македонија и водач на џаканаречениџи хеленски џоход, иџуку и свеџски владеџел*“.⁴⁶ (истакнатото наше – Р.М.).

Се разбира, тоа не е сè. Вајгал продолжува: „Така, кога Египет мирољубиво минал во рацете на Александар, тој сметал дека не само што ја презел земјата која Амон му ја оставил во наследство, туку и дека ја ослободил од ориенталното ропство *олабоко џочџџуванџаџа земја која веќе досџа била хеленизирана и која сега била зрела за џриџојување во хеленскиџа имџерија која џој ја создавал*“.⁴⁷ (истакнатото наше – Р.М.).

Но, и Артур Вајгал, исто како Фанула Папазоглу, не може да прифати дека мешањето на народите се одвивало помеѓу Македонците и Персијците, и покрај тоа што таканаречените извори за македонската античка историја го потврдуваат тоа. Вајгал се повикува на Аријан и на Куртиј Руф, но во натамошното негово излагање, едноставно, Македонците се преобразуваат во Хелени. Тој пишува: „Но, и Аријан и Куртиј, двајца автори кои ја споменуваат молитвата, кажуваат дека сојузот на душите бил *џомежу Македонциџиџе и Персијциџиџе*“.⁴⁸ А веќе на следната страница додава: „...во овој мировен договор кој во оваа источна половина на земјата бил осигуран со братството по оружје на *Хелениџиџе и Персијциџиџе*...“.⁴⁹ (истакнатото наше – Р.М.).

Како и многу други автори кои се обидуваат Александровиот поход на Исток да го прикажат како хеленски или хеленистички, и Вајгал запаѓа во контрадикторност кога подоцна во книгата зборува за Македонците како за господари на светот: „Како и да е, оние кои сакале да си одат, можеле веднаш да се спакуваат, а тој (Александар – н.з.) ќе го забележи фактот дека, додека се наоѓал на патот *да ги најрави Македонциџиџе досџодари на свеџиџиџе*, бил оставен сам со неколку пријатели и доброволци“.⁵⁰ (истакнатото наше – Р.М.).

⁴⁴ Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, цит. дело, стр. 176.

⁴⁵ Исто, стр. 177.

⁴⁶ Артур Вајгал, Александар Македонски, цит. дело, стр. 210.

⁴⁷ Исто, стр. 247

⁴⁸ Исто, стр. 403.

⁴⁹ Исто, стр. 404.

⁵⁰ Исто, стр. 306.

Дискутабилен е, се разбира, и терминот *хеленизам* што во историјата го вовеле германскиот историчар Јохан Густав Дројзен, а подоцна ќе го прифатат и голем број други проучувачи на историјата на античка Македонија. Терминот *хеленизам* најчесто се сфаќа како ширење на хеленската култура од времето на освојувањата на Александар Македонски па сè до римските освојувања на Балканот. Фанула Папазоглу вака го објаснува потеклото на овој збор: „Зборовите *'hellenismós'* и *'hellenistés'*, кои на Дројзен му послужиле за образување на терминот *'helenizam'*, во античките извори се забележани само неколку пати. *Глаголои 'helenizo'*, *од кој се најправени овие зборови, во антикајна значел 'зборува како Грк', 'зборува чисто грчки', а ијџоа 'ијџрчување'. Меѓутоа, во грчкиот јазик на Сџариот Завет од ијџејџојџ на III-ој век и.н.е. (Septuaginta), зборот 'hellenismós' има значење на 'имитирање на хеленскиот начин на живеење и на хеленските обичаи'. Во Новиот Завет, пак, (во Делата на Апостолите), зборот *'hellenistés'* се употребува за одбележување на Евреин кој го прифатил хеленскиот јазик и обичаите“.⁵¹ (истакнатото наше – Р.М.).*

Наде Проева, којашто енергично застанува против употребата на терминот *македонизам*, појаснува дека „терминот хеленизам во науката е внесен заради фактот дека македонската и грчката култура на Исток се ширеле на грчки јазик (*koine dialektos*), (кој во тоа време бил јазик на писменоста и на комуникацијата, не само во дипломатијата туку и во трговијата и меѓусебните односи на обичните луѓе, така што со право може да се рече дека во тоа време бил меѓународен јазик)“ и дека основното значење на терминот *хеленизам* е „подражава Хелени преку прифаќање на нивните обичаи и начин на живот“.⁵²

Можеби би можеле да се согласиме со Проева во врска со неприфаќањето на терминот *македонизам*, но контрадикторно е од една страна да се тврди дека „не би можело да се рече панхеленска војна бидејќи не само што не е докажано дека античките Македонци биле Грци туку војната ја води Македонија а не Грците...“⁵³, а од друга страна да се тврди дека *хеленизам* е соодветен поим што би значело дека македонскиот крал Александар Македонски и македонските војници во текот на походот на Исток „ги подражавале Хелените преку прифаќање на нивните обичаи и начин на живот“. Ваквата контрадикторност не е елиминирана со појаснувањето на Проева дека „Македонците биле поттикнувачи и главни носители на процесот на мешање на трите култури (македонската, грчката и источната, од кои произлегла сосема нова култура)“⁵⁴

⁵¹ Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, цит. дело, стр. 16.

⁵² Наде Проева, Вовед, во: Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, цит. дело, стр. 6.

⁵³ Наде Проева, редакторска белешка во: Пјер Карлие, Демостен, цит. дело, стр. 214.

⁵⁴ Наде Проева, Вовед, во: Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, цит. дело, стр. 6.

затоа што во терминот *хеленизам* не може да се насети ништо од значењето кое би упатувало на македонската и на источната култура. Дотолку повеќе што термините *хеленизам* и *хеленистички ѝериод* најчесто се сфаќаат како ширење на „грчката“ (поточно хеленската) култура на Балканот и на Исток поради основата „Хелен“ во двата термина. Дека е тоа така, нека ни послужи како илустрација објаснувањето на терминот „хеленистички“ дадено од Мартин Бернал: „**хеленистички**: име дадено на грчката култура ширум источниот Медитеран, од освојувањето на Александар Велики до доцниот IV век пр. н.е., па сè до вклучувањето на тој регион во Римското Царство, во I век пр. н.е.“⁵⁵

Очигледно е дека Бернал овој термин го поврзува само со грчката (како што веќе покажавме, поточно би било хеленската) култура, а во неговата дефиниција (поимањето) за овој термин не се споменува ниту античка македонска ниту источна култура (а египетската култура не ја споменува ниту Проева).

Тоа секако значи дека термините *хеленизам* и *хеленистички ѝериод* се несоодветни и погрешни затоа што она што тие треба да го означуваат (според дефинициите) е примарно поврзано со античкото македонско кралство, со македонскиот крал Александар Македонски и неговите освојувања на Исток што се воделе со доминантна македонска војска, при што се ширела, меѓу другите, и македонската култура.

Поради тоа сметаме дека најсоодветен е терминот *македонски ѝериод* за кој нема никакви забелешки и Проева упатувајќи на неговата примена во англосаксонската практика: „Веднаш треба да се каже дека во науката, особено во англосаксонската литература, за овој период во рамноправна употреба е и терминот македонски период (*macedonian period*), кој кај нас речиси не се користи“.⁵⁶ Но, овој термин не е во употреба само во англосаксонското јазично подрачје, туку и кај нас во соседството: „Од оние кои успеале во тоа, ниту еден не отишол подалеку од *македонскиот ѝериод*, односно од Филип II, Александар, дијадосите или епигоните“.⁵⁷

Терминот *барбари* (или *варвари*) е најчесто употребуваниот термин во докажувањето на етничката различност меѓу античките Македонци и Хелените. Пјер Карлие во книгата „Демостен“ наведува:

⁵⁵ Мартин Бернал, Црна Атина: афроазиските корени на класичната цивилизација, Прв том: Фабрикувањето на античка Грција 1785-1985, превод Димитар Симоновски, Александар Ускоков, Томе Силјаноски, Табернакул, Скопје, 2009, стр. 550.

⁵⁶ Наде Проева, Вовед, во: Фанула Папазоглу, Историја на хеленистичкиот период, цит. дело, стр. 6.

⁵⁷ Диодор са Сицилије, Александар Велики и негови наследници, Историјска библиотека, Књиге XVII-XXII, Предговор, превод са грчког и коментари Маријана Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1998, стр. 11.

„Ајсхин тврди дека баба му по мајка на Демостен била Скитија: значи и мајка му исто така е, значи самиот Демостен е *’барбарин кој зборува грчки’*... Суштинско е, сепак, дека мајка му на Демостен не била Атинка: Демостен е, според Ајсхин, ... *’мелез’* во политичка смисла на зборот, што значи *син на граѓанин и на туѓинка*“.⁵⁸

Од цитатот е очигледно дека во IV век пр. н.е. терминот „барбари“ не значел само „туѓојазичници“, туѓинци кои зборуваат неразбирлив јазик, туку се однесува и на сите оние коишто не се Хелени, независно од тоа дали зборуваат или не зборуваат хеленски. Значи, тоа што дел од античките Македонци понекогаш го говореле таканаречениот „хеленски јазик“ (поточно *koine dialektos*), не значи дека тие биле дел од Хелените, односно од хеленскиот свет, зашто тој јазик го говореле и многу други народи на Балканот и на Исток. Факт е, исто така, дека кога Хелените ги посочуваат античките Македонци, најчесто го употребуваат поимот „барбари“ – значи, за Хелените античките Македонци се „барбари“, односно туѓинци, а тоа секако значи дека античките Македонци се посебна етничка група со посебна, македонска култура и со посебен јазик. А тоа, пак, од своја страна значи дека ние во трудов ќе можеме да зборуваме и за македонска култура и за хеленска култура како за две култури со свои специфики.

Прашањето за терминот *барбари* е елаборирано и во „Историја на македонскиот народ“: „Софистот Трасимах од Халкедон, кој бил современик на овие настани, во својата книшка *’За Ларисјанците’* во врска со тоа напишал: *’Елини, дали треба да му служиме на Архелај кој е варварин?’*“.⁵⁹ Истиот податок го среќаваме и кај Борза: „Она што не е проблематично е коментарот на Трасимах, којшто напишал една беседа *Во корисѝ на Ларисијаниѝе*, од која опстанал коментарот: *’Дали ние, како Грци, треба да бидеме робови на Архелај, барбаринот?’*“.⁶⁰ И во продолжение, во врска со ова, Борза полемизира со тезата на еден грчки историчар: „Даскалакис тврди дека Трасимах не мислел на барбари во вообичаена смисла. Извадокот, тврдеше тој, треба да се сфати *’во неговиот реторички аспект на разлика помеѓу напредни и заостанати Грци во една интелектуална смисла’*. Ова е неприродно и неубедливо“.⁶¹

За терминот *барбари* (*варвари*) пишува и Тупурковски: „Атина, од своја страна, практично јавно застанала на страната на антимакедонските групации, при што Демостен, разгорувајќи омраза кон *’Варварите од Македонија’* во својот, исто така, познат говор *’Првата Олинтика’* промакедонските политичари ги нарекол предавници, имајќи ги предвид секако интересите на Грците пошироко, но пред сè тесните интереси на Атина“.⁶²

⁵⁸ Пјер Карлие, Демостен, цит. дело, стр. 46.

⁵⁹ Историја на македонскиот народ, Том први, цит. дело, стр. 56.

⁶⁰ Јудин Н. Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 184-185.

⁶¹ Исто, стр. 185 (фуснота 15).

⁶² Васил Тупурковски, Историја на Македонија, цит. дело, стр. 117.

Сепак, во докажувањето дека античките Македонци не биле Хелени историчарите најчесто се повикуваат на говорите на Демостен против Филип II што се познати како „филипики“. Доминантен цитат е оној од „Третиот говор против Филипа“, односно од „Третата филипика“ во кој Демостен недвосмислено кажува дека Филип не е Хелен: „Што и да трпеле Хелените од Лакедајмонците или од нас, трпеле од такви што биле род роден од Хелада, а тоа му доаѓа некако исто како, ако некој син прав, а роден во богат дом, нешто не го води домаќинството како треба, па за тоа заслужува укор и приговор, но не може да се рече дека тоа го правел како некој што не е близок и наследник на сето тоа. Но, ако роб или подметнат син го уништи тоа што не му припаѓа, и го растури, о Херакле, колку пострашно и заслужно за гнев, би рекле сите дека е. Но, спрема Филипа и спрема она што го прави тој, не се такви, макар што тој не само што не е Хелен, ниту нешто близок на Хелените, туку ниту барбарин од земја за која нешто убаво би можел да кажеш, туку е чума македонска, од каде порано човек ни роб не би купил“.⁶³

Нешто слично Демостен кажува и во неговиот познат „Говор за венецот“: „...бидејќи знаат дека за нив како Хелени е гордост да се борат меѓусебно за првенство, но да бидат под власт на човек што не припаѓа на нивниот род и тој (Филип – н.з.) да им го одземе првенството, недостојно е и за хеленската слава и за доблеста на нивните предци“.⁶⁴

Навистина се многубројни авторите коишто аргументирано ја покажуваат посебноста на Македонците како етнос и како култура во однос на Хелените. Јуџин Борза прави еден пресек во врска со ова прашање и нагласува дека „и Херодот и Тукидид ги опишуваат Македонците како туѓинци, различен народ што живее надвор од границите на грчките градови-држави. Во еден полемички и понекогаш погрешно толкуван есеј за ова прашање, Е. Бадијан заклучува дека, без оглед кои биле етничкото потекло и идентитетот на Македонците, на нив во нивно време генерално се гледало од *Грците и од самите нив* како на негрци... Оценката дека ниту Македонците се сметале себеси за Грци ниту пак биле сметани за такви од нивните соседи ја споделува и Хамонд“.⁶⁵ Борза, исто така, потенцира дека не постојат какви било докази според кои би можело да се заклучи дека Македонците биле или, пак, сакале да станат Хелени.⁶⁶ Кај Борза можеме да прочитае и едно интересно размислување во врска со етничките и културните разлики меѓу античките Македонци и Хелените: „Македонците, според грчките стандарди, биле ноторни пијаници. Не станува збор само за војничките груби пијанчења, туку и за тоа дека тие

⁶³ Демостен, Трет говор против Филипа, во: Говори, превод Даница Чадијковска, Култура, Скопје, 1995, стр. 78.

⁶⁴ Демостен, Говор за венецот, во: Говори, цит. дело, стр. 145.

⁶⁵ Јуџин Н. Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 106-107.

⁶⁶ Исто, стр. 316.

честопати виното го пиеле акратос – некрстено – спротивно на Грците, кои виното го мешале со вода“.⁶⁷

Александар Матковски, пак, зборува за тоа како се гледало на ова прашање во 19 век: „Уште во XIX век германските научници докажале дека Филип Велики и Александар Македонски не биле Грци туку антички Македонци и дека Словените од Македонија се посебен народ кој од Грците се разликува по своето потекло, јазик и традиции. Ова го докажал уште германскиот патописец Јакоб Филип Фалмерајер во 1841 година. Патувајќи низ Македонија, утврдил дека Грците ја присвоиле историјата на античките Македонци и на современите Славомакедонци“.⁶⁸

Исто така и Џозеф С. Г. Гандето (Josef S. G. Gandeto, *Differences between the Ancient Macedonians and the Ancient Greeks*) недвосмислено потврдува:

„Не постои ниту еден збор ниту факт напишани од антички автори кои покажуваат дека Македонците се Грци. Не постои ниту еден напишан збор, ниту факт според кој Македонците себеси се сметаат за Грци. Не постои ниту една единствена книга напишана од антички автори, вклучувајќи ги и античките грчки автори, која го измешала потеклото, а не ги покажува разновидните разлики помеѓу Македонците и Грците“.⁶⁹

И Улрих Вилкен го согледува непријателството меѓу Македонците и Хелените како ривалство меѓу два народа: „Антагонизмот беше реципрочен, бидејќи Македонците беа израстени во една горда и самосвесна нација, која со презир гледаше на Елините“.⁷⁰ Натаму во своите излагања Вилкен експлицитно кажува дека станува збор за два народа: „Сè повеќе се распламтуваше борбата во која и Грците и Македонците беа исполнети со амбиции да ја покажат својата супериорност над респектираниот непријател. Силната антипатија што постоеше меѓу двата народа дојде до израз во оваа битка“.⁷¹ Вилкен дури и зборува за античката македонска држава како за национална држава: „Ниту државата на Птолемејците, ниту онаа на Селеукидите не беше национална држава. Тие беа територијални држави, во кои македонската династија, потпомогната од Македонците и Грците владееше со над милион ориенталци. Луѓето немаа право на кралско државјанство. Само третата голема сила, Македонија, може да се опише како национална држава, бидејќи македонската династија владееше со доминантниот македонски народ. Овој начин на владеење покажува посебна моќ, особено кога ја споредуваме Македонија со двете други сили, моќ која беше искажана и со својот единствен воен систем.

⁶⁷ Исто, стр. 57.

⁶⁸ Александар Матковски, Македонија во делата на странските патописци 1371-1777, цит. дело, стр. 22.

⁶⁹ Цитирано според: Ристо Стефов, Историја на македонскиот народ од античките времиња до денес, Македонска искра, Скопје, 2008, стр. 14.

⁷⁰ Улрих Вилкен, Александар Македонски, цит. дело, стр. 58.

⁷¹ Исто, стр. 135.

Тоа беше причината поради која Римјаните гледаа во Македонија најопасен противник на Исток⁷².

Сепак, најдециден и најконкретен во излагањата за ова прашање е американскиот професор Јудин Борза кој сублимира: „Архитектонската форма, декорацијата и погребните предмети од овие гробници, кои сега се помеѓу шеесет и седумдесет на број, се поинакви од она што е пронајдено на грчкиот југ, па дури и во соседните независни грчки држави на северното егејско приморје (освен Амфипол). Македонските погребни обичаи укажуваат на различно гледање на задгробниот живот од грчките“.⁷³ И уште една мошне индикативна забелешка на Борза за посебноста на античките Македонци како култура и како ентитет: „Гробниците во Вергина ја отсликуваат вообичаената македонска култура на погребување“.⁷⁴

Дури и откривачот на македонските гробници во Кутлеш, грчкиот професор Манолис Андроникос, на крајот ќе ја признае специфичноста, односно посебноста на античката македонска култура. Еве како го објаснува тоа Христо Андоновски: „Меѓутоа, откако помина нескротливиот ентузијазам, самиот професор г. Манолис Андроникос (шеф на археолошката екипа во Кутлеш – н.з.), во една статија во в. 'То вима' од 25 декември 1977 година се покажа многу посталожен... Самиот професор на извесен начин го побива тврдењето дека се работи за 'грчка култура од Македонија до Кипар...' , туку дека тоа е 'висока култура на Македонија, зашто станува збор за блескавата ѕвезда, што е типично македонска и се наоѓа на штитовите, посебен македонски амблем што се наоѓа на саркофагот, за типичен македонски амблем, специфична опрема за ставање на стрелите, за специфичен начин на погребување, типично само за Македонците од единаесеттиот век наваму – факти што сами по себе зборуваат за сосема посебна материјална култура од грчката“.⁷⁵

2.2. Ниту „античките Грци“ не биле Грци

Има автори кои настојчиво и тенденциозно се обидуваат сета античка култура на македонските простори и пошироко, па дури и на Исток во Азија, како и сета историја на античка Македонија (се разбира, и од времето на Филип II и Александар III Македонски) да ја претстават како „грчка“. На секоја страница, безмалку во секој ред, се повторуваат термините *Грци*, *Грција*, *Сџара Грција*, *Сџари Грци* итн., како и *џрчки* (*џрчка*, *џрчко*).⁷⁶ Очигледна е тенденциозноста на овие автори кои воопшто не го земаат предвид (односно го

⁷² Исто, стр. 298.

⁷³ Јудин Н. Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 105-106.

⁷⁴ Исто, стр. 293.

⁷⁵ Христо Андоновски, Јужна Македонија од античките до денешните Македонци, цит. дело, стр. 25-26.

⁷⁶ Да се погледне, на пример, која било (!) страница од веќе цитираните книги на Артур Вајгал и Џ. Р. Елис.

игнорираат!) фактот дека во 4 век пр. н.е. овој термин воопшто не се користел, односно дека името Грција и сите изведенки од тоа име не се употребувале во предримско време.

Да го проследиме автентичното и мошне солидно и убедливо објаснување на Наде Проева во врска со ова прашање:

„Од римско време името Хелени е потиснато со името Грци, како што Римјаните ги нарекле Хелените, според името на малото племе Graikoi = Graeci, првото племе со кое се сретнале при навлегувањето во Хелада. Тоа име и денес се користи во современите јазици во кои влегло преку латинскиот јазик. Во византискиот период Грците се нарекувале Romaioi = Romaei,* додека името Хелени, со средновековен изговор Елини, во христијанската литература се употребува за означување на паганите, а ellinizmos за паганството. Инаку името Ромји може да се чуе и ден денес во Грција, впрочем во грчките народни песни се пее за Ромји а не за Хелени односно Елини. Дури по ослободувањето од турската власт, Ромјите се реелинизирани така што е земено името Hellênes, Елини на новогрчки, и Hellás, dos односно Елада со цел да се докаже нивното божемно потекло од Хелените“.⁷⁷

Сосема идентичен податок среќаваме и кај Веле Алексоски:

„Ако биле Грци (овој термин се слуша за првпат со доаѓањето на Римјаниите во Еџир во II век пр. н.е.) како можеле сами себе да се потчинаат?“⁷⁸ (истакнатото наше – Р.М.).

Истото го тврди и Ристо Стефов:

„Читателот треба да биде свесен дека зборот 'Грк' е латински израз што потекнал во римската доба и не треба да се користи при именување на народот кој постоел стотици години порано. За да се исправи оваа историска грешка, ќе го користам изразот 'градови-држави' наместо 'Грција' онаму каде што тоа е соодветно“.⁷⁹

Тоа значи дека терминот *Грција* (како и *Грци*, *грчки* итн.) употребен во контекст на 4 век пр. н.е. е несоодветен, односно некомпатибилен со времето за коешто станува збор. „Античките Грци“ воопшто не биле Грци туку Хелени, а како што веќе зборувавме, дискутабилно е прецизното значење на термините *Хелада* и *Хелени* затоа што е нејасно која територија се опфаќа со поимот *Хелада* и кое античко население е опфатено со терминот *Хелени*.

Според тоа, кога се зборува, на пример, за жителите на античка Атина, како и за жителите на другите антички јужнобалкански градови-држави во времето пред 2 век пр. н.е., не може да се зборува за „Грци“, туку за Хелени.

⁷⁷ Наде Проева, редакторска белешка во: Пјер Карлие, Демостен, цит. дело, стр. 268. За ова да се види и: Наде Проева, Студии за античките Македонци, цит. дело, стр. 119-120.

⁷⁸ Веле Алексоски, Александар Македонски низ француската историографија, Royal Star Group, Скопје, 2007, стр. 5.

⁷⁹ Ристо Стефов, Историја на македонскиот народ од античките времиња до денес, цит. дело, стр. 13.

А тоа бездруго значи дека т.н. „антички Грци“ не можеле и не може да бидат Грци туку Хелени – термин кој е сосема соодветен кога станува збор за предримскиот период. Употребата на терминот *Грци* (*Грција*, *џрчки* итн.) за античкиот предримски период воопшто не е соодветна, не е компатибилна со временската рамка, па според тоа не е ни автентична. Целта е јасна – да се наметнува историската невестина дека денешните Грци се чисти потомци, па според тоа и наследници, на старата, односно античката историја и култура на овие простори.

Ваквата тенденциозност во историографијата не е појава што е карактеристична само за нашево време. Тоа го имало дури и во античкиот период, а за тоа сведочи античкиот еврејски историчар Јосиф Флавиј. Во врска со ова Донски пишува:

„Флавиј споменува неколку вредности од разни области кои Грците ги присвоиле од Египќаните и од Халдеанците. Тој ги критикува и тогашните грчки историчари и притоа наведува бројни примери за контрадикторности во нивните дела. Флавиј констатира дека најголемиот дел од грчките историчари уште во негово време (1 век по Христа!) пишувале далеку од вистината.

Флавиј прави осврт и за потеклото на т.н. ’старогрчко писмо’. Тој пишува дека самите Грци од негово време признавале дека нивното писмо не било автентично грчко“.⁸⁰

За ова суштинско прашање, еден мошне интересен податок наоѓаме и кај Ана Шукарова: „Воопшто во антиката се шири римска фама дека ’Graeculi’ се измамнички суштества“.⁸¹

Можеби најдобриот пример за „погрчувањето“ на хеленските термини и нивното поимање е детерминирањето на македонскиот крал Александар I како „Љубител на Грците“, односно како „гркољубец“. Историските податоци за Александар I укажуваат на тоа дека тој бил нарекуван „филхелен“ (*Philhellene*), па тоа се објаснува, односно се преведува како „пријател на Грците“: „Него го опишуваат лексикографите од четвртиот век како ’Филхелен’, односно како ’пријател на Грците““.⁸²

Очигледно е дека и овде е извршена несоодветната супституција на *Хелен* со *Грк*, па така е добиена неавтентичната именка *џркољубец* (наместо *филхелен*). Во терминот *philhellene* нема ниту „г“ од „Грк“ па, според тоа, јасно е дека станува збор за тенденциозна адаптација на овој термин кога тој се пренесува како *џркољубец*.

⁸⁰ Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација, цит. дело, стр. 148.

⁸¹ Ана Шукарова, Сведоштво на атинскиот политичар Ајсхин за македонскиот базилевс Филип II; Цитирано според: Александар Македонски во науката и во свеста на потомците, цит. дело, стр. 180.

⁸² Џон Шеј, Македонија и Грција, Битката за дефинирање нова балканска нација, цит. дело, стр. 68.

Идентична несоодветна употреба на истиот термин среќаваме и во преводот на македонски јазик на книгата „Александар Македонски“ од Артур Вајгал: „Но, на крајот, во ноќта пред битката кај Платеја, тој (Александар I – н.з.) ги издал освојувачите на Атињаните поради што ќе го добие името *Philhellene*, 'Љубиџел на Грциите'“.⁸³ (истакнатото наше – Р.М.).

Станува збор, значи, за 4 век пр.н.е., а како што веќе видовме терминот *Грци* тогаш воопшто не се употребувал, па според тоа и адаптацијата на *филхелен* во *џријаџел* на *Грциите* или во *џркољубец* е несоодветна и неавтентична, но и тенденциозна! Од друга страна, податокот дека македонскиот крал Александар I бил филхелен многу често се користи од страна на историчарите за да ја истакнат посебноста на античките Македонци во смисла на етносот и културата. Имено, ако македонскиот крал Александар I бил *филхелен*, тогаш е јасно дека тој не бил Хелен!

Во обидите да ги избегнат овие термилошки недоследности, некои од авторите на историските трудови запаѓаат дури и во вакви тавтолошки замки: „Обврзувајќи се на овој начин кон својот освојувач, *Атињаниите* кралски го нагостиле Александар; а тој, кој никогаш не го посетил овој центар на *атињската култура*, бил неизмерно восхитен...“.⁸⁴ (истакнатото наше – Р.М.). Од ваквиот исказ на Вајгал можеме да прочитаеме дека „Атина била центар на атинската култура“!?

Меѓутоа, етнонимот *Грци* (како и *Грција*, *џрчки*) не е дискутабилен само за античкиот период пред римските освојувања на југот од Балканот. Дури и на почетокот од 19 век, пред формирањето на грчката држава, било оспорувано постоењето на грчката нација, односно на грчкиот народ. Александар Донски го дава овој податок во контекст на антиката и современоста: „Денес голем број луѓе во светот веруваат дека современите Грци се 'чисти потомци на Хелените'. Но, до не така одамна состојбата воопшто не била таква. Постои документ од 19 век во кој пишува дека тогашните водечки европски политичари на тогашните грчки востаници (кои барале помош од нив) им рекле дека 'грчка нација не постои'“.⁸⁵

Блаже Ристовски го конкретизира овој историски аргумент: „Па сепак големите сили сè уште не сакаа официјално да ја признаат грчката нација. Илустративен е следниов пример. Кога на Берлинскиот конгрес во 1814 год. истакнатите грчки лидери што живееле во Русија, Каподистрија и Ипсиланти поднесоа молба за ослободување на Грција, предлогот не бил примен ни за разгледување, а Метерних изјавил дека 'не постои грчки народ'“.⁸⁶

⁸³ Артур Вајгал, Александар Македонски, цит. дело, стр. 27.

⁸⁴ Исто, стр. 111.

⁸⁵ Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација, цит. дело, стр. 11-12.

⁸⁶ Блаже Ристовски, Македонскиот народ и македонската национална свест (двојна книшка), Радио-телевизија Скопје, Скопје, 1968, стр. 57.

Ваквата состојба со непризнавањето на Грците како народ во 19 век му е добро позната и на Блаже Конески: „Тогаш доаѓа петиција од страна на грчката хетерија со молба, на тој тогашен самит, да се постави грчкото прашање и да се направи нешто за заштита на Грците во рамките на турската империја, бидејќи тие се подложени на насилство во таа империја. Одговорот е на тоа, од страна на тоа високо тело, дека во списокот на европските нации нема грчка нација“.⁸⁷

Причините за ова ги појаснува Јудин Борза: „Грците од деветнаесеттиот век се нарекуваат себеси *Romaioi*, а земјата *Roumeli*, доказ за нивното римско наследство, и покрај нивниот грчки јазик и словенско мешање“.⁸⁸

Од сето ова што го елабориравме може да се заклучи дека употребата на етнонимот *Грци* (како и термините *Грција*, *џрчки*) за предримскиот антички период е несоодветна и неавтентична. Поради тоа за жителите од античките јужнобалкански градови-држави од 4 век пр.н.е. ќе го користиме терминот *Хелени* (како и *Хелада*, *хеленски*). Видовме, исто така, дека античките Македонци се посебна етничка група со своја држава, со свој јазик, со сопствени карактеристични обичаи, односно со своја специфична култура. Токму затоа ние во трудов ќе зборуваме за македонска култура која извршила свое влијание врз и се мешала со хеленската, египетската и персиската култура, а во тој процес огромна улога одиграл Александар Македонски со преземањето на македонскиот воен поход во Азија, односно во Персија.

2.3. Реноминациите на Александар III Македонски

Големиот воен поход во Азија и епитетот *aniketos* (непобедлив) го направија Александар Македонски (во историјата најчесто именуван како Александар III Македонски и Александар Велики) еден од најславните личности во светската историја. Бројни народи и култури го адаптираа неговото битие кон своите традиционални цивилизациски матрици. Во тие адаптации се вклучува и името на Александар Македонски кој кај разни народи и религии со текот на времето добивал различни имиња. Покрај тоа што неговото име проследено со еден краток опис на неговиот живот и неговите освојувања се среќава во Библијата,⁸⁹ Александар Македонски е застапен и во Коранот, светата книга на муслиманите. Александар Донски на неколку места во своите историски трудови го потенцира овој факт: „Среде муслиманите во Катарагама (но и пошироко) постои уште едно традиционално верување според кое Александар Македонски дури се смета и како еден од пророците на Алах (Бог)! Според ова предание, од првиот човек на светот Адам (кој се смета за прв пророк), до последниот пророк Мухамед имало вкупно 124.000 пророци (набиси), а од нив само 313 биле посебни пророци (расули). Само 25 набиси биле спомнати

⁸⁷ Цане Андреевски, Разговори со Конески, Култура, Скопје, 1991, стр. 453.

⁸⁸ Јудин Н. Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 75-76.

⁸⁹ Свето писмо (Библија), Стар завет, Прва книга Макавејска, 1, 1 - 10.

во Кур'анот, а Алах им дал посебна сила само на неколку од нив. Сите тие живееле во различни времиња, а еден од нив бил и Александар Македонски, познат под името Зул-Карнијан или ал-Искандар. Ова значи дека, според ова официјално исламско толкување, најпознатиот македонски цар е сметан како пророк на Бог“.⁹⁰

Покрај ова, како што појаснува Донски, и во Пакистан Александар Македонски се смета како една од најзначајните историски личности во пакистанската историја, заедно со бројни султани, шахови и ханови. Во Пакистан Александар е познат под името *Сикандер-и-Азам*. Во чест на Александар Македонски, додава Донски, во исламскиот ономастикон до денес постои неговото име, иако во малку изменета форма и во неколку варијанти (*Искендер, Скендер, Сикандер* и други).⁹¹

И во својата книга со наслов „Античко-македонското наследство во денешната македонска нација“ Донски го дообјаснува ова прашање за присуството на Александар Македонски во исламската света книга: „Имено, познати се ликовни претстави на Александар Македонски во кои тој е прикажан со два мали рога на главата. Како таков Александар е запаметен и во исламската света книга Кур'ан по описното име 'Зул-Карнијан', што значи 'оној со два рога'. Германскиот историчар Улрих Вилкен пишува дека ваквото детерминирање на Александар потекнува од старото египетско предание, според кое Александар е претставен како 'син на Амон'. Од своја страна, синот на Амон, во ликовните претстави секогаш бил прикажуван како лик кој на главата има два мали рога. Поради тоа Вилкен смета дека оттука потекнува описното име на Александар како 'оној со два рога', кое подоцна секако дека е пренесено и во фолклорот“.⁹²

Истиот податок може да се најде и во енциклопедиските изданија за исламот: „Општо е прифатено, како од исламските толкувачи, така и од современите западни научници дека Зул-Карнијан или 'оној со два рога', спомнат во сурата 18, 82/83-98, всушност го претставува Александар Велики“ (Encyclopaedia of Islam, New Edition, Vol. IV, 1978).⁹³

Римските цареви, исто така, покажувале голема почит и воодушевеност од храброста и генијалноста на Александар Македонски како воен стратег. Токму поради тоа, кон неговото име Александар Римјаните ќе го додадат и епитетот „Велики“: „Римјаните беа оние што на Александар му ја дадоа титулата 'Велики' (Magnus)“.⁹⁴

⁹⁰ Александар Донски, Уделот на Македонците во светската цивилизација, Емари, Штип, 2009, стр. 52.

⁹¹ Исто, стр. 56.

⁹² Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација, цит. дело, стр. 77.

⁹³ Цитирано според: Александар Донски, Уделот на Македонците во светската цивилизација, цит. дело, стр. 49.

⁹⁴ Улрих Вилкен, Александар Македонски, цит. дело, стр. 305.

Покрај ова, во историските трудови коишто ја обработуваат епохата на античка Македонија, Александар III Македонски многу често се именува едноставно како Македонецот. Кај Пјер Бриан читаме: „...потфатот на Македонецот ги отвори Средниот Исток и средна Азија...“.⁹⁵ Истата форма ја употребува и италијанскиот автор Даниеле Форкони кој едно поглавје во книгата за Александар Македонски го насловил „Македонецот се подготвува за освојувањето на Азија“ (*Il Macedone si prepara a invadere l'Asia*).⁹⁶

Ангелина Маркус и Ристо Поповски во книгата „Филип Втори Македонецот“ даваат еден поопширен преглед на разните имиња на Александар кај разни народи, но притоа не наведуваат ниту еден извор за ваквите податоци: „Тоа име е распространето по светот и има разни варијанти кај многу народи во изговорот: за муслиманите Александар е Искендер; за Евреите – Мундон; за Индијците – Сикиндер; за Унгарците – Шандор; во Авганистан го викаат Њуксандар; за Хунзите – Јаксула. Во Узбекистан името значи ни дојде царот господар и застапа овде“.⁹⁷

Сепак, како што веќе потенциравме, најчестите деноминации за овој македонски крал се Александар III Македонски, Александар Македонски и Александар Велики. Во овој труд најчесто ќе ја употребуваме формата Александар Македонски или, пак, само Александар тогаш кога од контекстот се подразбира дека станува збор за македонскиот крал Александар III Македонски, а некаде и само Македонецот.

3. Античката македонска држава и нејзината култура

Почетоците на создавањето на македонската античка држава историчарите ги лоцираат во 8 век пр. н.е. и тоа преку обединувањето на сродните племиња во една држава под водство на династијата на Аргеадите,⁹⁸ додека процесот на етногенезата на македонскиот народ се одвива во железната доба (од 12 до 8 век пр. н.е.). Проева зборува за македонски митски владетели и за македонски историски кралеви. Според Проева, во изворите се споменуваат дванаесет легендарни владетели, на чело со Херакле, родоначалникот на кралската кука Аргеади. Меѓу нив се и Теменос, Кисеј, Каран, Којнос, Тирима.⁹⁹ Сепак, Проева наведува список од 13 македонски легендарни кралеви: Херакле, Хил, Клеодај, Аристомех, Темен, Кисеј, Тестиј, Мероп, Аристодамида, Фејдон, Каран, Којнос, Тирима.¹⁰⁰

За првите историски кралеви на античка Македонија, пак, познати се и годините на владеење: Пердика I (707 – 659 година пр. н.е.), Аргај (659 – 645),

⁹⁵ Пјер Бриан, Александар Велики, цит. дело, стр. 97.

⁹⁶ Daniele Forconi, Alessandro Magno, Giunti, Firenze, 2002, стр. 33.

⁹⁷ Ангелина Маркус, Ристо Поповски, Филип Втори Македонецот, самостојно издание, Скопје, 2008, стр. 95.

⁹⁸ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 139.

⁹⁹ Исто, стр. 142.

¹⁰⁰ Исто, стр. 381.

Филип I (644 – 640), Аероп I (639 – 574), Алкета (573 – 541).¹⁰¹ Потоа следуваат владетелите: Аминта I (540 – 498 година пр. н.е.), Александар I (498 – 454), Пердика II (454 – 413), Архелај (413 – 399), Орест (399 – 396), Аероп II (396 – 394), Аминта II (394 – 393), Павсанија (393 – 392), Аминта III (392 – 370), Александар II (369 – 368), Птолемај од Алорос (368 – 365), Пердика III (365 – 359), Филип II (359 – 336).¹⁰² По атентатот врз Филип II во 336 година пр. н.е. на власт доаѓа Александар III (336 – 323), а по него владее Филип III Аридај (323 – 317). Со убиството на Александар IV (323 – 309), синот на Александар III Македонски, завршува владеењето на династијата на Аргеадите.

Своето име, како што појаснува Милан Бошкоски, Македонија го добила од епонимниот херој Македон: „Според легендарното кажување на античките автори, Македонците своето име и името на својата земја го добиле по епонимниот херој Македон. Според зачуваниот фрагмент на Хесиод, кај византискиот цар и писател Константин VII Порфирогенит, во делото ‘За темите’ се вели: ‘Областа Македонија (го носи името) по Македон син на Зевс и Тија, ќерката на Девкалион како што кажува Хесиод: Таа (Тија) откако затрудне со богот на молњата Зевс му роди два сина – Магнет и Македон борбениот коњаник, кои живееле околу Пиерија и Олимп’... Според други автори, притоа цитирајќи го Хеланик и неговото дело ‘Светковини од Аргос’, царот Константин VII Порфирогенит пишува дека Македонија била така наречена по ‘Македон синот на Еол, по кого се нарекуваат Македонците кои тогаш сами живееле меѓу Мизите’“.¹⁰³ Натаму Бошкоски дообјаснува: „Името Македонија за државата и Македонци за народот започнало да се употребува од VIII/VII век пр.н.е. по формирањето на македонската држава од страна на владетелското семејство Аргеади во областа Орестиди... Тоа значи дека името Македонија има историски континуитет од речиси 3.000 години“.¹⁰⁴

Но, за легендарниот македонски предок Македон постојат неколку верзии коишто Борза концизно ги сублимира: „Како и другите етнички групи, подоцнежните Македонци си создале митски предци. Најистакнат меѓу нив бил Македон, којшто е различно опишуван како син на Севс и Тија (ќерка на Девкалион), син на Ајол (односно Еол – н.з.), син на Хелен и брат на Дор, син на Ајак, и син на Ликаон, татко на Пинд. Не постои начин да се подредат овие различни преданија – всушност, веројатно не постои историска основа за овие предци“.¹⁰⁵

Безмалку секој историски труд за Александар III Македонски започнува со опишување на владеењето на античкиот македонски крал Филип II

¹⁰¹ Исто, стр. 144.

¹⁰² Исто, стр. 381-382.

¹⁰³ Милан Бошкоски, Имињата Македонија и Македонци во средновековните извори, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје, 2003, стр. 22.

¹⁰⁴ Исто, стр. 28.

¹⁰⁵ Јуџин Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 77.

Македонски. И не само тоа туку и речиси секое прозно литературно дело коешто му е посветено на Македонецот, исто така, започнува со книжевно (книжевно-историско) претставување на неговиот татко Филип II. Тоа, се разбира, воопшто не е случајно.

Филип II успева да ги утврди и да ги стабилизира границите на кралството Македонија со воени дејства, но и по дипломатски пат. Извршил економски и воени реформи, ги покорил сите соседи на Македонија кои постојано ги напаѓале Македонците, станал хегемон на Хелените и ги спровел подготовките за почетокот на македонскиот воен поход против Персија. Можеби најдобрата слика за политиката што ја водел Филип II ни ја дава Демостен во својот „Трет говор против Филипа“ каде што вели: „Нели пишува дословно во писмо 'Јас сум во мир со оние што сакаат да ме слушаат'? И тој тоа не само што го пишува туку и го прави... Ни Хелада ни земјата барбарска не ја задоволува желбата на тој човек за што повеќе“.¹⁰⁶

Кралството Македонија, односно античка Македонија, го зафаќала централниот дел од Балканскиот Полуостров. На југ границата допирала до реката Пенеј (Peneios), на југоисток до планината Олимп, а на југозапад до Пинд. Западната граница се простирала по Шар Планина, а на север од планината Јакупица по долината на реката Пчиња и Осоговските Планини па сè до планината Рила. На исток границата на античка Македонија била по источните падини на Пирин Планина до устието на реката Места. Приморскиот дел на Македонија бил нарекуван Долна Македонија, додека нејзиниот внатрешен планински дел – Горна Македонија.¹⁰⁷ Интересен е податокот дека приближно истите граници (географски и етнографски) Македонија ги имала и пред нејзината поделба во 1913 година, се разбира тогаш веќе со доминантен словенски карактер. И во 20 век, како што потенцира Блаже Конески, македонскиот јазичен ареал на југ допирал до Тесалија: „Македонскиот јазик го сочинуваат група словенски говори што се наоѓаат во најјужниот дел на слов. јазичен свет, допирајќи и во XX в. сè до реката Бистрица (Αλκιόν) во Грција, на границата со Тесалија“.¹⁰⁸

Античката македонска држава имала кралско уредување, односно таа била монархија. На чело на државата стоел кралот. Нејасно е, како што наведува Проева, од каков тип било македонското кралство: од конституционален тип, национално кралство, апсолутна монархија, воена демократија, патријархално кралство и сл. Најзастапени се тезите за кралство од конституционален тип

¹⁰⁶ Демостен, Говори, цит. дело, стр. 77.

¹⁰⁷ Подетално за почетоките, границите како и за името на Македонија да се види: Наде Проева, Студии за античките Македонци, цит. дело, стр. 33-47; Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 7-26.

¹⁰⁸ Блаже Конески, Историска фонологија на македонскиот јазик, МАНУ, Култура, Скопје, 2001, стр. 1. За ова да се види и: Блаже Конески, Историја на македонскиот јазик (Избрани дела, книга седма), Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје, 1981, стр. 9.

и за персонално (автократско) кралство. Сепак, појаснува Проева, македонското кралско уредување не било статично и во различни времиња има различни обележја.¹⁰⁹ Во најстариот период македонското кралство било од конституционален тип, додека пак „Александар постепено востановува нов, дотогаш непознат облик на монархија наречен апсолутна монархија од просветен тип“.¹¹⁰ Во врска со ова, Шкарик и Иванов нагласуваат: „Александар III Македонски се смета за творец на основниот облик на владеење во неговото време – апсолутна монархија од просветен тип. Неговиот концепт за владеење како апсолутизам што ја користи религијата за да воспостави мир меѓу различни народи ќе доминира во Европа сè до пробивот на национализмот и демократијата во модерни времиња“.¹¹¹

Покрај религиозната и воената функција, кралот имал и судска власт. Тој бил еден вид јавен обвинител за престапи кога казната била смрт (*de capitalibus rebus*) за што судело Македонското собрание. Но, и оваа должност морал да ја извршува во согласност со законите. „Така на пр. Филип II ја платил казната на осудениот бидејќи за време на судењето заспал! Очигледно се работи за случај на апелација, а не за обично судење, зашто во толку голема држава како Македонија кралот не можел да суди сè та морало да има судии. Во време на Филип судии се спомнуваат ама не е јасно дали станува збор за судии на централната власт, или пак за локални“.¹¹²

Македонскиот крал бил избран од Собранието на Македонците, а тоа значело дека Македонците своеволно ја прифаќаат кралската власт и дека ги задржуваат своите права (обраќање до кралот, право на апелација, право да решаваат за одредени работи), па затоа, како што наведува Проева, некои научници го нарекуваат договорно кралство. Во таа смисла, Македонците особено инсистирале на правото на исегорија, а за тоа Проева наведува еден мошне показателен пример: „Така на пр. кога Филип ѝ рекол на една стара жена дека нема време да ја сослуша, таа му одговорила: 'Тогаш немој да кралуваш'“.¹¹³

Кралските инсигнии во античка Македонија останале исти сè до крајот на македонското кралство: бела лента, македонска капа каусија (или кавсија), метална дијадема, порфирна облека, кожа од лав, жезол (*sceptrum*), прстен-печат, парадно оружје.¹¹⁴

¹⁰⁹ Наде Проева, Студии за античките Македонци, цит. дело, стр. 48-49.

¹¹⁰ Исто, стр. 71.

¹¹¹ Светозар Шкарик, Ѓорге Иванов, Политички теории – антика, цитирано според: Александар Македонски во науката и во свеста на потомците, приредила Светлана Христова-Јоциќ, цит. дело, стр. 125.

¹¹² Наде Проева, Студии за античките Македонци, цит. дело, стр. 58-59.

¹¹³ Исто, стр. 54.

¹¹⁴ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 322-324. Подетално за особеностите на уредувањето во античка Македонија да се види: Наде Проева, Студии за античките Македонци, цит. дело, стр. 48-79.

3.1. Дилемите поврзани со македонската античка култура

Иако научните сознанија за античката македонска култура се штури и нецелосни, особено во однос на писмените траги, сепак има сосема солидни аргументи коишто сведочат за постоењето на автентична и автохтона македонска античка култура на балканските простори. Постоењето на таквите аргументи го илустрира Христо Андоновски: „Во тринаесеттиот том, издание на американскиот Универзитет 'Џон Хопкинс', посветен на археолошките наоди во македонскиот град Олинт на Халкидискиот Полуостров, се зборува за создавање автохтона македонска култура со фригиско и тракиско влијание, многу порано од контактите што ги создала македонската со микенската култура, што датираат од петтиот век од ст. ера наваму. Наодите од Олинт, подоцна и од други македонски локалитети, како што беше македонскиот гроб близу до Вергина и други предмети: керамички вазни, купови, разни украси и друго, се мошне блиски со уметноста на Троја, и на други области и центри во северозападна Анадолија, факт што го признава и Хартли во неговата книга 'Праисториска Македонија'“.¹¹⁵

Обичаите во античка Македонија недвосмислено ја покажуваат етничката посебност на Македонците. Имено, бројни се обичаите кои се специфични за античкиот македонски народ, а дел од нив се среќаваат и денес во современата македонска култура.

Кај античките Македонци постоел т.н. ритуал на преправање кој бил поврзан со Дионис. Според Проева, овој ритуал имал иницијациски карактер, односно „ова ритуално криење и преправање, т.е. полово травестија, било во врска со минувањето од детство во зрелост, односно прераснување на сè уште полово неоформеното дете во суштество со определен пол“.¹¹⁶ Во изворите се споменува и македонскиот свадбен обичај на сечење (односно кршење) на лебот (погачата) на свадбата на Александар со Роксана, а тој обичај на кршење на погачата и каснување од неа се задржал и до денес. Кај Куртиј Руф читаме: „Кралот, обземен од љубовен жар, заповедал да донесат леб (кај Македонците ова било најсвет залог за брак) што пресечен со меч обајцата го бакнале“.¹¹⁷

Лебот и житото, како што нагласува Проева, „имале голема улога кај Македонците – на пример, границите на новите градови се обележувале со брашно. Така, при втемелувањето на Александрија во Египет, тлоцртот на градот, кој имал облик на хламида, бил исцртан со брашно од јачмен“.¹¹⁸

¹¹⁵ Христо Андоновски, Јужна Македонија од античките до денешните Македонци, цит. дело, стр. 16.

¹¹⁶ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 132.

¹¹⁷ Квинт Куртиј Руф, Историја на Александар Македонски, превод Љубинка Басотова, Пат-рија, Скопје, 1998, стр. 338.

¹¹⁸ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 135.

Покрај овие, постоеле и многу други обичаи кај античките Македонци. Александар Донски наведува неколку од тие обичаи: „Како автентични древно-македонски обичаи се споменуваат: кршењето погача за време на свадбените ритуали, одделното седење на мажите и жените за време на веселбите, стрижењето на косата за време на жалост или несреќа, специфичниот начин за избор на кралеви, специфичниот начин на судење, специфичниот начин на погребување и многу други“.¹¹⁹ Исто така, античките Македонци имале обичај да го пијат виното чисто (акратос), односно тие не го мешале со вода.¹²⁰ Ова прашање го разработува и Донски кој вели: „Познатата американска историчарка д-р Синдија Сиднор Словиќовски, потенцира дека пиењето на немешано вино од страна на Македонците бил македонски обичај, што го немало кај старите Грци. Во врска со ова таа пишува: *Македонциите... развиле и соистивени обичаи, какви ишто биле: носењето на каусија (посебен вид шапка со широк обод, з.м.), ишење на виношто акраиос, немешано, иолиичкаиша монархија и инсистиуцијата на иолигамија*“.¹²¹ Еден специфичен обичај во античка Македонија е тоа што сите Македонци, па дури и родилките, секогаш се миеле и се бањале со ладна вода.

Кај античките Македонци се среќава и прославувањето на празници. Празникот наречен „перитии“ се славел во четвртиот македонски месец што соодветствува на јануари. Исто така, Македонците го славеле и празникот „ксандики“ (или „ксантика“) „кога се спроведувало прочистување на македонската коњица, та оттаму би можело да се насети дека зад името Ксандос се крие македонскиот бог – заштитник на војската“.¹²² Покрај овие, засведочен е и празникот „хетајриди“ кога македонските кралеви принесувале жртви.¹²³

Во врска со воените обичаи, Проева наведува дека античките Македонци не ја одбележувале победата со поставување на трофеј на бојното поле, а кај Македонците познат е обичајот на прочистување на војската со минување меѓу две половини на жртвувано куче. Исто така, кај античките Македонци во голема мера се почитувале војувањето и ловот. И во војувањето и во ловот среќаваме еден иницијациски обред чие објаснување го наоѓаме кај Проева: „Аристотел сведочи дека секој Македонец кој немал убиено непријател морал да носи некаков ремен, а ако не успеал да фати диво животно без мрежа, не можел да учествува на гозба во лежечка положба. Овој обичај на докажување со

¹¹⁹ Александар Донски, Уделот на Македонците во светската цивилизација, цит. дело, стр. 16.

¹²⁰ Да се види за ова, на пример, во: Јудин Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 57.

¹²¹ Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација (прв дел - фолклорни елементи), цит. дело, стр. 107.

¹²² Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 136-137.

¹²³ Исто, стр. 102.

лов во најрано време го означувал минувањето од момчештво во машкост¹²⁴. Сведоштво за обичајот што го спомнува Аристотел во својата „Политика“ наоѓаме и кај нашиот културен дец од 19 век Ѓорѓија Пулевски во неговата „Славјанско-македонска општа историја“. Пулевски пишува: „Заре ни еден Македонец, кој немал убиен макар еден не пријател, тики во тоа време тој никаков чест немал меѓу македонското населеније ем за не достоин се бројел меѓу старите Македонци“¹²⁵.

Тесно поврзани со војувањето биле и античките македонски ора, односно танци. И овде се повикуваме на солидните истражувања на Проева: „Кај Хесихиј на двапати е запишан еден македонски танц: еднаш како *karpea* (при што некои стручњаци глосата ја поправаат во *karpaia*), а другпат како *kapria* или *karpia*. Позната е и суштината на овој танц: со миметичка игра, во ритам на свиралка, се прикажувало крадење волови“¹²⁶. Познат е кај Македонците и воениот танц „телесија“ кој бил искористен како параван при убиството на македонскиот крал Александар II, а за ова зборува и Борза: „Можеби во пролетта 367 година, Александар (се мисли на Александар II – н.з.) бил убиен за време на фестивал којшто ја вклучувал изведбата на *telesias*, воен танц“¹²⁷.

Релиџијата на античките Македонци, исто така, претставува автентичен и автохтон систем од верувања. Во наративните извори и во историските трудови многу често се споменува податокот за постоењето на специфични македонски богови. Куртиј Руф, на пример, пишува: „Зашто кога вујкото на невестата Атал, по долго пиење, рекол дека треба сега да се молат македонските богови од новата невеста да се роди законски наследник на Филипа, Александар, кој и инаку лесно се разгневувал, а тогаш поради навредата станал уште погневен, рекол: ’Злосторнику, зарем ти се чини дека јас сум копице?’“¹²⁸. Улрих Вилкен, исто така, зборува за постоење на македонски богови: „Александар им приложи жртва на македонските богови според прадедовскиот ритуал и нареди да се одржи трка со факели и гимнастички натпреварувања“¹²⁹. „Во спомен на неговото доаѓање до Хифас и за благодарност на боговите кои дотогаш победоносно го водеа, како и неговиот прадедо Херакле, кој ги изгради столбовите во далечниот Запад, Александар изгради дванаесет големи како кули олтари на брегот од реката...

¹²⁴ Исто, стр. 134-135. Аристотел, всушност, зборува за тоа дека Македонецот кој немал убиено непријател требало да носи „коњски огламеник“ (коњски оглав). Да се види: Aristotel, *Politika*, prijevod Tomislav Ladan, Globus, Zagreb, 1988, стр. 221.

¹²⁵ Ѓорѓија М. Пулевски, Славјанско-македонска општа историја, подготовка Блаже Ристовски, Бил-јана Ристовска-Јосифовска, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 2003, стр. 45.

¹²⁶ Исто, стр. 134.

¹²⁷ Јуцин Н. Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 214.

¹²⁸ Квинт Куртиј Руф, Историја на Александар Македонски, цит. дело, стр. 34.

¹²⁹ Улрих Вилкен, Александар Македонски, цит. дело, стр. 174.

Всушност, тоа беа дванаесет богови на Македонија на кои им беа подигнати овие олтари¹³⁰.

Проблемот со дескрипцијата на македонскиот пантеон се состои во тоа што податоците за религијата на античките Македонци најчесто доаѓаат од хеленски извори. Општопозната е онаа постапка на *Interpretatio Graeca*, односно хеленско толкување од страна на хеленските автори на сè што е туѓо, односно нехеленско, па во тие рамки и на боговите. Овие автори не ги запишувале изворните имиња на туѓите народи, на нивните богови и обичаи, туку ги поврзувале нив со соодветните елементи од својата, односно од хеленската култура. Поради тоа, како што потенцира Проева, „и религијата на античките Македонци, како и сите други појави од македонската историја и култура, е облечена во хеленско руво“¹³¹.

Од друга страна, пак, дури и онаа митологија што светот ја познава како „старогрчка митологија“ воопшто не е автентична хеленска, туку е преземена од други народи. Еве како Донски го аргументира тоа: „Херодот и навистина пишува за елементите што Грците ги презеле од туѓите религиозни определби. Тој пишува дека и боговите и нивните имиња Грците ги презеле од Египќаните и долго време ги славеле. Во врска со ова Херодот пишува: Некои од овие богови (со исклучок на Нептун) верувам дека Грците ги презедоа од Пелазгите. За Нептун, пак, тие дознаа од Либијците кои отсекогаш го славеа“¹³². Но, ова не е став само на наши историчари. Истиот податок го наведува, на пример, и Џон Шеј: „Класичните и хеленските Грци држеле до тоа дека нивната сопствена религија води потекло од Египет, а Херодот укажал дека скоро сите имиња на божествата биле египетски“¹³³. Мартин Бернал, исто така, се повикува на овој цитат од Херодот: „Самите Грци од класичниот и од хеленистичкиот период сметале дека нивната религија пристигнала од Египет, а Херодот дури и специфично кажал дека имињата на сите богови биле, со еден или два исклучоци, египетски“¹³⁴.

Како и да е, општопознат факт е дека свет град на античките Македонци бил Дион. Со оглед на тоа, воопшто не е случајно што македонскиот врховен бог го носи името Дион или Диос. Тоа е, всушност, македонскиот Севс. Ако се земе предвид тоа дека името (Дион или Диос) е изведено од индоевропскиот корен со значење „ден, дневна светлина“, аргументира Проева, претпоставката дека македонскиот врховен бог се викал Дион или Диос станува мошне

¹³⁰ Исто, стр. 218.

¹³¹ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 100.

¹³² Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација (прв дел – фолклорни елементи), цит. дело, стр. 137.

¹³³ Џон Шеј, Македонија и Грција, Битката за дефинирање нова балканска нација, цит. дело, стр. 88.

¹³⁴ Мартин Бернал, Црна Атена: афроазиските корени на класичната цивилизација, Прв том: Фабрикувањето на античка Грција 1785-1985, цит. дело, стр. 68.

веродостојна.¹³⁵ Покрај ова, и тогаш кога за македонскиот врховен бог се употребува името *Sevs*, тоа е придружено со епитети коишто упатуваат на неговиот македонски карактер. Тие епитети се *Hetaireios*, *Hyperberetas*, *Hyperairetos*. Покрај врховниот бог, античките Македонци почитувале и многу други богови и божества. Тоа се, на пример, Атина Алкидемос, Дионис, Артемида Енодија, Котида, Бендида, Сејрена (Афродита), Големата Мајка Ма, божеството Беди, божеството Дарон, богот Херакле, Хелиј (Сонцето) и многу други. Во продолжение даваме кратки појаснувања за некои од боговите и божествата коишто биле почитувани во античка Македонија:¹³⁶

1. *Sevs* (Зевс), врховен бог. *Sevs* има индоевропско потекло. Колку што е грчки, толку е и македонски;¹³⁷ Дион или Диос;¹³⁸ 2. Дионис (Бакхус), бог на виното;¹³⁹ 3. Херакле (херој, идеал на машката сила, храброст и доблест): „Богот Херакле во голема мера бил славен во Македонија речиси како бог со посебни македонски специфичности. Но, се знае дека тој бил славен и од преостанатите тогашни народи. Д-р Синдија Синдор Словиовски ја потенцира раширеноста на култот кон Херакле кај разни народи, при што пишува дека за овој бог постоеле македонски, грчки и азиски митови“;¹⁴⁰ Херакле бил родоначалник на Македонците и на македонската кралска куќа... Во времето на Александар III, тој бил нарекуван Пропатор, „Прататко“... Херакле во Македонија бил почитуван не како херој, туку како бог;¹⁴¹ „Згора на ова, според Плутарх, за Еуклеја од некои се мислело дека била ќерка-девица на Херакле (македонскиот митски предок) и Мирто“.¹⁴² 4. Данија, божица на земјата;¹⁴³ 5. Гига: македонска, домородна Атина,¹⁴⁴ божица заштитничка на уметноста и на вештината, божица на војната (кај Римјаните Минерва); 6. Сејрене (Сејрена), божица на љубовта и на убавината; македонска Афродита¹⁴⁵ (кај Римјаните Венера); 7. Ксандос (*Xandos*), македонски бог на војската;¹⁴⁶

¹³⁵ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 103.

¹³⁶ Подетално за религијата на античките Македонци да се види: Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 98-138.

¹³⁷ Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација (прв дел – фолклорни елементи), цит. дело, стр. 138.

¹³⁸ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 102.

¹³⁹ Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација (прв дел – фолклорни елементи), цит. дело, стр. 108.

¹⁴⁰ Исто, стр. 152.

¹⁴¹ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 117.

¹⁴² Јуџин Н. Борза, Во сенката на Олимп: појавата на Македон, цит. дело, стр. 216.

¹⁴³ Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација (прв дел – фолклорни елементи), цит. дело, стр. 102.

¹⁴⁴ Наде Проева, Студии за античките Македонци, цит. дело, стр. 159.

¹⁴⁵ Исто, стр. 162.

¹⁴⁶ Исто, стр. 167.

8. Големата Мајка Ма, божица со храм во *Edessa* (Воден);¹⁴⁷ 9. Дарон, македонско божество на кое му се молеле за болните;¹⁴⁸ бог на здравјето; 10. Дракон и Дракајна, македонски пар личителни божества кои соодветствувале на хеленските Асклепиј и Хигијеја.¹⁴⁹

Томе Бошевски и Аристотел Тентов тврдат дека „античките Македонци се нарекуваат деца на Деа, којашто и според современата наука е Божица Мајка кај Македонците“.¹⁵⁰ Врз основа на дешифрирањето на средниот текст на каменот од Розета (Ел-Рашид), Бошевски и Тентов доаѓаат до ваков заклучок: „Согласно истражувањата, во средниот текст можевме да ги прочитае имињата, најверојатно, на сите богови на античките Македонци. За дел од боговите во состојба сме да ги определиме и нивните функции. Најкарактеристично е тоа што речиси сите имиња на боговите се едносложни. Нивните имиња и функции се следниве: Богот Се е врховен бог, бог на летата и на светлината (сонцето); Богот Са е бог на градината и лозјата (садење); Богот Ве е бог на градителите (занаетите); Богот Во е бог на водите; Богот Ви; Богот Де; Богот Хо е бог на војната (хоплити = копјаници); Богот Џо; Богот Ли е бог на шумите (листокапни), на обновата; Богот ЛЧа е божица на светлосниот зрак; Богот Ка се среќава и кај Сумерите и има змиеста форма; Богот Змија“.¹⁵¹

Независно од тоа кои биле автентичните имиња на македонските богови, факт е дека античките Македонци имале свои специфични богови различни од другите тогашни народи и своја религија, а тоа го потврдуваат и бројните култови кај Македонците. Проева вели дека „од култовите поврзани со обожување на природните сили, кај Македонците најраширен и најважен бил култот на Сонцето“.¹⁵² Кај Македонците, исто така, бил практикуван и култот кон водата: „Реките биле почитувани како божества и им се принесувале жртви, а на обичните луѓе им се давале имиња на обожени реки“.¹⁵³ Со култот кон водата допирни точки имаат и додолските обичаи во Македонија кои „биле поврзани со меѓусебниот однос помеѓу Зевс (како симбол на небото) и македонската божица на земјата Данија (како симбол на земјата, која бара дожд од небото). Името на Данија во Македонија е посведочено и како До(с), па најверојатно оттаму и произлегува името Додоле што го користеле Македонците од 19 и почетокот на 20 век (а секако и пред тоа) во

¹⁴⁷ Исто, стр. 267.

¹⁴⁸ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 116.

¹⁴⁹ Исто, стр. 118.

¹⁵⁰ Томе Бошевски, Аристотел Тентов, По трагите на писмото и на јазикот на античките Македонци, Македонска академија на науките и уметностите, Прилози, XXVI 2, Скопје, 2005, стр. 58.

¹⁵¹ Исто, стр. 86.

¹⁵² Наде Проева, Студии за античките Македонци, цит. дело, стр. 182.

¹⁵³ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 127.

песните за повикување дожд“.¹⁵⁴ Античките Македонци изградиле култови и кон одредени животни. Така, тие верувале во гавранот како кобна птица: „Интересно е дека пред да влезе во Вавилон тој (Александар – н.з.) добил претскажување дека таму ќе му се случи нешто лошо. Ваквото кобно претскажување му го навестило токму гавраните. Пред да влезе во Вавилон Александар видел јато гаврани како се тепаат во воздухот, при што некои од нив паднале мртви крај неговите нозе“.¹⁵⁵ Орелот кај античките Македонци бил симбол на победата: „Нема сомнение дека орелот бил почитуван како победоносна птица од страна на античките Македонци. Преку нив, оваа почит стигнала и до Македонците од 19 и 20 век“.¹⁵⁶ Жабата, пак, имала магиска моќ: „Факт е дека жабата била почитувана од античките Македонци... Дури, за време на владеењето на македонскиот крал Александар Први, жабата била едно од најпретставуваните животни на кованите монети. Конкретно таа била претставена на тогашните октодрахми“.¹⁵⁷ Свое место во култовите имала и змијата: „Змијата во античко време е симбол на постојано раѓање и умирање, односно на реинкарнација, а со тоа и на бесмртност. Таа често се прикажува на македонскиот накит, но и на надгробните споменици, како симбол на хероизиран покојник“.¹⁵⁸

Науката и уметноста претставувале еден мошне важен, би се рекло суштински сегмент од античкото македонско општество. Како најдобра илустрација за тоа колку внимание обрнувале македонските кралеви на науката и на уметноста, може да послужи податокот дека во придружбата на Александар при македонскиот поход во Азија се наоѓале и бројни „учени луѓе: дипломати, филозофи, писатели, историчари, картографи и др., за да го овековечат неговиот подвиг кон Исток. Сите тие главно биле ученици на Аристотел... Во канцеларијата на Александар под раководството на Евмен бил воден и дневник, кој подоцна им послужил како материјал на многумина историчари од оваа епоха“.¹⁵⁹ Овде би требало да се приложи и податокот дека при враќањето од Инд кон запад, Александар организирал и една поморска експедиција покрај индискиот и персискиот брег на чело со Неарх која покрај практичниот (економски, трговски) имала и научен карактер.

Особено внимание во античка Македонија се обрнувало на историјата, односно на историографијата. Познати се имињата на голем број македонски историчари од античкиот период, но за жал од нив (како и од поетите, граматичарите, филозофите) речиси ништо не е зачувано. Меѓу попознатите

¹⁵⁴ Александар Донски, Античко-македонското наследство во денешната македонска нација (прв дел - фолклорни елементи), цит. дело, стр. 102.

¹⁵⁵ Исто, стр. 116.

¹⁵⁶ Исто, стр. 119.

¹⁵⁷ Исто, стр. 126-127.

¹⁵⁸ Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 129.

¹⁵⁹ Историја на македонскиот народ, Том први, цит. дело, стр. 102.

македонски антички историчари се Марсија Периандров од Пела, полубрат на Антигон Едноокиот, и Марсија Критодемов од Филипи, кои напишале по едно историско дело со наслов „Македоника“. Историчар бил и Антипатар, високиот воен заповедник во војската на Филип II, а за време на македонскиот поход на Исток ќе остане во Македонија како регент. И Птоломеј I Сотер, исто така воен заповедник во војската на Александар, а подоцна и македонски крал во Египет, напишал историја за походот на македонската војска во Азија на чело со Александар. Познати се, се разбира, имињата на уште многу други историчари од античка Македонија.¹⁶⁰

И на градежништвото, односно на архитектурата, му се придавало особено значење во античка Македонија. Податокот дека Александар изградил 77 градови доволно зборува самиот за себе. Свои специфичности, македонската архитектура покажува во градењето на кралските палати, гробниците, приватните домови и сл. На пример, кај македонските гробници постои свод кој не е карактеристичен за хеленската архитектура. Исто така, мозаиците во Македонија биле изработувани со конвексни камчиња, а не со рамни како кај Римјаните.¹⁶¹ Меѓу македонските архитекти најпознат е Дајнократ кој го придружувал Александар во походот, односно бил дворски архитект на Александар.

Во античка Македонија, исто така, била развиена и ликовната уметност. Меѓу најпознатите сликари е Апелес кој бил личен сликар на Александар, односно „бил единствениот што имал право да го слика Александар“.¹⁶² Вајарот Лисип, исто така, бил единствениот кој имал право да изработува бисти од Александар затоа што „умеел да ја направи видлива неговата храброст во бронза“.¹⁶³

Во врска со литературата, односно со драмата и поезијата, како што наведува Проева, треба да се спомене Еврипид кој последните години од својот живот ги поминал на македонскиот двор во Пела каде што ги напишал делата „Бакхи“, „Ифигенија во Авлида“ и „Архелај“. Епитафот на надгробниот споменик на Еврипид го напишал македонскиот поет Адај кој живеел во 5 век пр. н.е. За жал, овој епитаф не е зачуван ниту, пак, некое дело од овој антички македонски поет.¹⁶⁴

Ќе наведеме овде уште еден податок кој е мошне значаен за македонската античка култура. Имено, уште од времето на кралот Архелај (413 – 399 година

¹⁶⁰ Подетално за ова да се види, на пример: Александар Донски, Јазикот на античките Македонци, Македонско литературно друштво „Григор Прличев“ од Сиднеј, Штип, 2006, стр. 48-56.

¹⁶¹ За ова и за македонската античка архитектура воопшто да се види во: Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 354-366.

¹⁶² Наде Проева, Историја на Аргеадите, цит. дело, стр. 351.

¹⁶³ Исто, стр. 352.

¹⁶⁴ Исто, стр. 347.

пр. н.е.) во Македонија биле востановени, од страна на овој македонски крал, олимписки игри, „меѓу другото и затоа што Македонците немале право да учествуваат на хеленските олимписки игри“.¹⁶⁵ Овие македонски олимписки игри се одржувале во градот Дион, светиот град на античките Македонци.

Јазикот на античките Македонци, односно неговото постоење е засведочено и во наративните извори. Колку за илустрација ќе наведеме два примера. Првиот пример го среќаваме кај Плутарх при опишувањето на немилиот настан со убиството на Клит: „Другите, пак, почнале да го смируваат Александар. Но тој не се соземал, туку скокнал на нозе и почнал на македонски да ги довикува своите штитоносци (што било знак за голема вознемиреност) и му наредил на трубачот да затруби“.¹⁶⁶ Вториот пример го преземаме од историјата на Куртиј Руф, а се однесува на судењето на Филота, синот на Парменион, пред Собранието на Македонците поради заговорот против кралот Александар: „Кога кралот го видел, му рекол: 'Сега тебе ќе ти судат Македонците; те прашувам, дали ќе им се обратиш на мајчиниот јазик?'. Филота рекол: 'Освен Македонци, овде има многу присутни, за кои сметам дека полесно ќе го разберат она што ќе го кажам, ако зборувам со истиот јазик со којшто се служиш и ти, верувам, не поради нешто друго туку за да го разберат повеќемина твојот говор'. Тогаш кралот рекол: 'Еве, гледате ли, дотаму ли дошол Филота, та да се гнаси од мајчиниот јазик? Имено, единствено тој презира дури и да го научи. Но, нека зборува како што сака, а вие спомнете си дека тој подеднакво се отуѓил и од нашите обичаи и од нашиот јазик'. Тогаш го напуштил собирот“.¹⁶⁷ Се разбира, има бројни историски сведоштва за постоењето на засебен антички македонски јазик, но сметаме дека овие два примери се сосема доволни да го илустрираат тоа.¹⁶⁸

Она што е зачувано од античкиот македонски јазик се познатите 130 глоси запишани од античкиот автор Хесихиј за што сведочи и Донски: „Постои значителен корпус од повеќе десетици зборови од јазикот на античките Македонци, кои се објавени на едно место. Се работи за Лексиконот на Хесихиј (Hesychius)... Во поглавјето 'Зборови од народите'... постои посебен наслов МАКЕΔΟΝΕΣ (МАКЕΔΟΝСКИ). Во овој наслов по азбучен ред се предадени вкупно 130 зборови“.¹⁶⁹ Покрај ова, Проева тврди дека „во војската, според најновите сознанија, се користел македонскиот јазик, што е логично бидејќи фалангата составена од необразовани селани не можела да се служи

¹⁶⁵ Исто, стр. 353.

¹⁶⁶ Плутарх, Александар Македонски, цит. дело, стр. 69-70.

¹⁶⁷ Квинт Куртиј Руф, Историја на Александар Македонски, цит. дело, стр. 272.

¹⁶⁸ За други извори да се погледне на пример: Александар Донски, Јазикот на античките Македонци, цит. дело, стр. 29-44.

¹⁶⁹ Исто, стр. 44 и 47. Александар Донски во истото дело конкретно ги наведува и македонските антички зборови што се запишани од Хесихиј. Да се види стр. 85-136.

со грчкиот јазик. Така, војниците во Вавилон се збогувале од Александар на македонски“.¹⁷⁰

Од тие причини, никој од историчарите и не го оспорува постоењето на античкиот македонски јазик. Полемиците и несогласувањата настануваат во врска со прашањето за постоењето на посебно писмо кај античките Македонци. Проева смета дека античките Македонци немале посебно писмо и дека го користеле писмото на т.н. јазик коине (*koine dialektos*): „Така на пр. добро е познато дека ниједен народ во источниот Медитеран немал свое писмо и дека сите ја користеле грчката адаптација на феникиското писмо... Старогрчкиот јазик, *koine*, во државата на Александар Македонски бил службен јазик со цел да се олесни комуникацијата на народите што со векови пред тоа се служеле со тој јазик“.¹⁷¹ Проева појаснува дека во империјата на Александар Македонски службен јазик бил т.н. *koine* но, според неа, тоа бил свесен чин на Александар направен поради политички и практични причини.¹⁷²

За јазикот коине постојат повеќе мислења – дека тоа бил јазик кој постоел и пред Александар Македонски и кој бил јазик на дипломатијата на Балканот, но и пошироко во Азија, како и друга теза дека тој јазик бил создаден во времето на Александар:

„...Коине (мешавина од различни јазици)... настанал како резултат на освојувањата на Александар Македонски на тогашниот познат свет. Коине... бил заеднички или универзален јазик на тоа време, еден вид есперанто, што се употребувал во конверзацијата, во комерцијалата и во пишувањето со векови пред и по првиот век по Христа... (Dr Charles Potter: *The Lost Years of Jesus Revealed*; A Fawcett Gold Medal Book, Published by Ballantine Books, 1962, 1958, CBS Publications, стр. 40).¹⁷³

Уште подециден е српскиот црковен историчар Веселиновиќ, кој во врска со карактерот на јазикот коине, уште во 1908 година, запишал:

’Јазикот коине треба да го разликуваме од стариот класичен грчки јазик. Тој бил создаден во времето на Александар Велики како заеднички јазик за сите народи во Македонското царство. Бил наречен и како: заеднички или александриски дијалект, бидејќи главно се развивал во Александрија. На тој јазик било преведено Светото Писмо во времето на Птолемеј Филадельф...‘ (С. М. Веселиновиќ, „Лекции из Светог Писма – Законске књиге Старог Завета“, Београд, Нова штампарија Давидовиќ, Дечанска 14, 1908, стр. 17-18)“.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Наде Проева, *Студии за античките Македонци*, цит. дело, стр. 46-47.

¹⁷¹ Исто, стр. 22. Веќе зборувавме погоре за неадекватноста на употребата на придавката „грчки“ за времето на Александар Македонски.

¹⁷² Исто, стр. 265.

¹⁷³ За јазикот „коине“ да се види и: Милош Ѓуриќ, *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989, стр. 665-666.

¹⁷⁴ Цитирано според: Александар Донски, *Јазикот на античките Македонци*, цит. дело, стр. 36-37.

Идентична теза среќаваме и кај Антоније Шкоклев – Дончо и Славе Николовски – Катин:

„Со ова почнува... периодот на Александровиот коине... Овој јазик... се проширил не само во Елада, туку и во целата негова империја. Во нови услови, тој се обогатил со јазични елементи од азиските и афричките народи, пред сè Персија и Египет, па станал меѓународен и јазик на дипломатијата“.¹⁷⁵

Сосема поинаква теза приложија академик Томе Бошевски и професорот Аристотел Тентов во врска со писмото на античките Македонци. Тие тврдат дека средниот текст на каменот од Розета (Ел-Рашид) го претставува писмото на античките Македонци, односно нивната теза е дека античките Македонци имале свој јазик, но и свое писмо:

„Писмото и јазикот на античките Македонци биле официјално писмо и јазик на Македонската империја, или, како што ги нарекува денешната наука 'писмо и јазик на кои се пишуваат законите и официјалните документи'. Заблудата на денешната наука е во тоа што за осознавање на средниот текст на каменот од Розета го претпочита античко-египетскиот јазик (во расположливата литература наречен ново-египетски) и ареалот на Египет, а не античко-македонскиот јазик и ареалот на Балканот“.¹⁷⁶

Сепак, ниту еден од застапниците на ваквите тези нема цврсти аргументи за докажување на своите тврдења. Со сигурност може да се тврди единствено дека прашањето за постоењето на посебно писмо кај античките Македонци останува и натаму отворено и дека науката и натаму треба да трага по автентичниот одговор на тоа прашање.

4. Заклучок

Од опширната елаборација што беше дадена погоре може да се изведат неколку клучни заклучоци. Прво, дека несоодветниот терминологски инструментариум создава забуни и нејаснотии во истражувањата поврзани со историјата на античка Македонија, а тоа значи дека тој проблем со неавтентичните термини ќе треба да се елиминира чекор по чекор. Второ, тенденциозноста во науката едноставно „не поминува“ оти пред фактите и боговите молчат. Трето, сите автентични податоци од античката историја говорат за посебноста на античките Македонци како етнос, но и воопшто како културен ентитет. Четврто, походот на Александар III Македонски на Исток (во Африка и Азија) има, пред сè, македонски карактер со тенденција за симбиоза меѓу различните културни идентитети. Петто, пред историската

¹⁷⁵ Антоније Шкоклев – Дончо, Славе Николовски – Катин, Придонесот на Македонија во светската цивилизација, Македонска искра, Скопје, 2004, стр. 117-119.

¹⁷⁶ Томе Бошевски, Аристотел Тентов, По трагите на писмото и на јазикот на античките Македонци, Македонска академија на науките и уметностите, Прилози, XXVI 2, Скопје, 2005, стр. 90.

наука стојат сè уште недоразјаснети прашања во врска со историјата на античките Македонци по чии одговори и натаму треба да се трага (како, на пример, за карактерот на јазикот и на писмото на античките Македонци).

Сепак, и покрај бројните дилеми и нејаснотии, треба да се нагласи фактот дека историјата како наука досега открила голем број автентични податоци за збиднувањата во и во врска со античка Македонија, а тие секако и натаму ќе се надградуваат со текот на времето што е пред нас.

Библиографија

1. Алексоски Веле (1993). *Вистината за Македонија низ француската историографија*. Скопје: Матица македонска.
2. Алексоски Веле (2007). *Александар Македонски низ француската историографија*. Скопје: Royal Star Group.
3. Андоновски Христо (1995). *Јужна Македонија од античкиот до денешниот Македонци*. Скопје: Македонска книга.
4. Андреевски Цане (1991). *Разговори со Конески*. Скопје: Култура.
5. Антолјак Стјепан, Балабанов Коста, Георгиевски Михајло, Голабовски Сотир, Конески Блаже, Панов Бранко, Панов Б. Митко, Саздов Томе (2000). *Историја на македонскиот народ (Том први): Македонија од праисториско време до појавата на македонската држава (1371 година)*. Редактор Бранко Панов. Скопје: Институт за национална историја.
6. Arijan (1952). *Aleksandrova vojna (anabaza)*. Preveo Milan Stahuljak. Zagreb: Matica hrvatska.
7. Аријан (2000). *Александаровата анабаса*. Превод Маргарита Бузалковска-Алексова. Скопје: Патрија.
8. Aristotel (1988). *Politika*. Prijevod Tomislav Ladan. Zagreb: Globus.
9. Бернал Мартин (2009). *Црна Атина: афроазискиот корен на класичната цивилизација, Прв том: Фабрикувањето на античка Грција 1785-1985*. Превод Димитар Симоновски, Александар Ускоков, Томе Силјаноски. Скопје: Табернакул.
10. Борза Јудин (2004). *Во сенката на Олимп: појавата на Македон*. Превод Драги Михајловски. Скопје: Патрија.
11. Бошевски Томе, Тентов Аристотел (2005). *Појавата на писмото и на јазикот на античкиот Македонци*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Прилози, XXVI 2.
12. Бошкоски Милан (2003). *Имињата Македонија и Македонци во средновековните извори*. Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата.
13. Бриан Пјер (1997). *Александар Велики*. Превод, објаснувања и забелешки Наде Пројева. Скопје: Догер.
14. Вајгал Артур (1992). *Александар Македонски*. Превод Јагода Сидоровска. Скопје: Мисла.
15. Вилкен Улрих (1988). *Александар Македонски*. Превод Славе Николовски – Катин. Скопје: Мисла.
16. Демостен (1995). *Говори*. Превод Даница Чадиковска. Скопје: Култура.

17. Диодор са Сицилије (1998). *Александар Велики и његови наследници*. Историјска библиотека, Књиге XVII-XXII. Предговор, превод са грчког и коментари Маријана Рицл. Нови Сад: Матица српска.

18. Донски Александар (2002/2003). *Античко-македонско наследство во денешната македонска нација (прв дел – фолклорни елементи)*. Штип: Центар за културна иницијатива.

19. Донски Александар (2006). *Јазикот на античките Македонци*. Македонско литературно друштво „Григор Прличев“ од Сиднеј.

20. Донски Александар (2009). *Уделот на Македонците во светската цивилизација*. Штип: Емари.

21. Ѓуриќ, Милош (1989). *Историја хеленске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

22. Елис Џ.Р. (1988). *Македонскиот империјализам*. Превод Свето Серафимов. Скопје: Мисла.

23. Јустин (2000). *Филиповата историја*. Превод Љубинка Басотова. Скопје: Патрија.

24. Карлие Пјер (1994). *Демосиен*. Скопје: Фонд „Љубен Лапе“, Институт за Историја – Филозофски факултет.

25. Конески Блаже (1981). *Историја на македонскиот јазик*. Избрани дела, книга седма. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга.

26. Конески Блаже (2001). *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Скопје: МАНУ, Култура.

27. Литоксоу Димитрос (2005). *Измешана нација или за Грците и разнебитениите оруѓојазичници*. Превод Александра Попвасилева. Скопје: Аз-Буки.

28. Маркус Ангелина, Поповски Ристо (2008). *Филип Втори Македонецот*. Скопје: Самостојно авторско издание.

29. Матковски Александар (1991). *Македонија во делата на сиранските иајојисци 1371–1777*. Скопје: Мисла.

30. Папазоглу Фанула (1995). *Историја на хеленистичкиот период*. Скопје: Фонд „Љубен Лапе“ – Институт за историја, Филозофски факултет.

31. Плутарх (1994). *Александар Македонски*. Превод Здравко Корвезирски. Скопје: Детска радост.

32. Проева Наде (1997). *Ситудии за античките Македонци*. Охрид: Macedonia Prima.

33. Проева Наде (2004). *Историја на Арѓеаците*. Скопје: Графотисок.

34. Пулевски Ѓорѓија М. (2003). *Славјанско-македонска ојштина историја*. Подготовка Блаже Ристовски, Билјана Ристовска–Јосифовска. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

35. Ристовски Блаже (1968). *Македонскиот народ и македонската национална свест (двојна книшка)*. Скопје: Радио-телевизија Скопје.

36. Руф Квинт Куртиј (1998). *Историја на Александар Македонски*. Превод Љубинка Басотова. Скопје: Патрија.

37. Стефов Ристо (2008). *Историја на македонскиот народ од античките времиња до денес*. Скопје: Македонска искра.

38. Тупурковски Васил (1993). *Историја на Македонија: од древнина до смирџа на Александар Македонски*. Скопје: Титан.
39. Forconi Daniele (2002). *Alessandro Magno*. Firenze: Giunti.
40. Hammond N. G. L., Walbank F. W. (1988). *A history of Macedonia* (volume III). Oxford: Clarendon press.
41. Шеј Џон (2002). *Македонија и Грција, Биџкаџа за дефинирање нова балканска наџија*. Превод Бојан Антиќ. Скопје: Макавеј.
42. Шкоклев – Дончо Антоније, Николовски – Катин Славе (2004). *Придонесоџ на Македонија во свеџскаџа цивилизаџија*. Скопје: Македонска искра.

МАКЕДОНИКА

ЛИТЕРА

www.makedonikalitera.mk

E-mail: makedonikalitera@yahoo.com

© Сите права за ова издание се заштитени со закон. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени и во електронски медиуми или за друг вид јавна употреба или изведба без согласност на издавачот.
